

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ Κ • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 151 • ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1997 • ΕΛΟΥΛ 5757 - ΤΙΣΡΙ 5758

זהרוד המלך בעל "

Ποιος ενδιαφέρεται για το θρήσκευμα του άλλου;

Του Καθηγητή κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΟΥΜΑΝΤΟΥ

Το θέμα του περιεχομένου των νέων ταυτοτήτων - αυτών που σχεδιάζονται και μελετώνται εδώ και μια δεκαετία περίπου - θα μπορούσε να αποτελέσει χαρακτηριστικό παράδειγμα για το πώς, σ' αυτό τον τόπο, τα απλούστερα πράγματα μπορούν να μεγαλοποιούνται, να φορτίζονται με ιδεολογικά πάθη και να περιπλέκονται ματαιώς. Το κυριότερο πρόβλημα φαίνεται να είναι αν στις νέες ταυτότητες θα πρέπει να μνημονεύεται ή όχι (υποχρεωτικά ή προαιρετικά) το θρήσκευμα του κατόχου της ταυτότητας. Και το πρόβλημα αυτό έχει μεταβληθεί σ' ένα απίθανο φυτόριο σοφιστευών.

Προτείνω να αρχίσουμε, ψύχραμα, από την αρχή: τι είναι η ταυτότητα και τι λειτουργία επιτελεί; Λοιπόν: η ταυτότητα είναι μια πράξη της πολιτείας με την οποία βεβαιώνονται ορισμένα στοιχεία του εικονιζόμενου προσώπου, όσα είναι αναγκαία για την αποφυγή πλαστοπροσωπειών και τη νομιμοποίηση του προσώπου στις συναλλαγές (δηλώσεις, αιτήσεις, εισπραξη χρημάτων, κατάρτιση συμβάσεων κ.λπ.). Περισσότερα ούτε χρειάζεται να υπάρχουν, αλλά και ούτε επιτρέπεται να υπάρχουν - πάντως η πολιτεία που καθιερώνει τις ταυτότητες και έχει την ευθύνη για την ομαλότητα συναλλαγών είναι αρμόδια και για τον καθορισμό του περιεχομένου τους.

Η ταυτότητα δεν είναι βιογραφικό σημείωμα ώστε να περιέχει γνωρίσματα του προσώπου άσχετα προς τη νομιμοποίησή του στις συναλλαγές. Έτσι δεν περιέχει τους βαθμούς που πήρε στις σπουδές του (χρήσιμους ίσως για κάποια πρόσληψή του) ή τη σταδιοδρομία του (για τη διαπίστωση της πείρας του) ή τις γαστρονομικές του προτιμήσεις (για όσους θα ήθελαν να τον περιποιηθούν...).

Σ' αυτό το πλαίσιο πρέπει να τοποθετηθεί το θέμα της αναγραφής του θρησκειώματος. Λέγεται: γιατί να μην αναγράφεται αφού για τους περισσότερους το ελληνικό ορθόδοξο θρήσκευμα είναι στοιχείο της εθνικής τους υπόστασης και οι «άλλοι» δεν κινδυνεύουν από την αποκάλυψη του (μειονοτικού) θρησκειώματός τους. Και οι δύο αυτές σκέψεις επιδέχονται κριτική.

Πριν όμως από τη διατύπωση της κριτικής, η λογική επιβάλλει τη σωστή τοποθέτηση του ερωτήματος, δηλαδή την αντιστροφή του: γιατί να αναγράφεται το θρήσκευμα; Αν η ταυτότητα πρέπει να περιλαμβάνει ό,τι χρειάζεται για τη νομιμοποίηση του προσώπου στις συναλλαγές του, έχει καμιά χρησιμότητα για τις συναλλαγές η αναγραφή του θρησκειώματος; Μπορεί από το θρήσκευμα να εξαστάται η εγκυρότητα της πράξης που επιχειρείται; Αν ναι, το θέμα είναι σοβαρό και πρέπει να εξετασθεί στις προϋποθέσεις και τις συνέπειές του. Αν όχι, το θρήσκευμα δεν χρειάζεται στις ταυτότητες.

Θρήσκευμα, έθνος και διακρίσεις

Το θρήσκευμα, λέγεται, είναι στοιχείο της εθνικής υπόστασης των Ελλήνων ορθόδοξων. Αν αυτό σημαίνει ότι έτσι αισθάνονται όσοι είναι Έλληνες και ορθόδοξοι, ουδεμία αντίρρηση. Αν όμως αυτό θέλει να σημαίνει, όσοι δεν είναι χριστιανοί ορθόδοξοι δεν είναι Έλληνες, η άποψη αυτή είναι και αντισυνταγματική και ηθικά απαράδεκτη και πολιτικά βλακώδης. Άλλωστε τι θα ήταν στοιχείο της εθνικής μας υπόστασης; Το βίωμα της Ορθοδοξίας και η διαβίωση κατά τους κανόνες της ή η γραφειοκρατική δήλωση στο διοικητικό πλαστικό-

Συνέχεια στη σελ. 26

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ: "Ο Βασιλιάς Δαυΐδ και η άρπα του". Λεπτομέρεια από εικονογραφημένο χειρόγραφο Βίβλου. Βορ. Γαλλίας περίπου 1280. (Σχετικό άρθρο για τους ψαλμούς του Δαυΐδ δημοσιεύεται σ' αυτό το φύλλο)

Ταφόπετρα στο εβραϊκό
νεκροταφείο
Διδυμοτείχων.
Η ημερομηνία
που αναγράφεται 5682
αντιστοιχεί στο έτος 1922

Ισραηλιτικές Κοινότητες στη Βόρειο Ελλάδα

Το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος συνεχίζει πάντα τις προσπάθειες για να συγκεντρώσει στοιχεία για τις Ισραηλιτικές Κοινότητες που άνθισαν στο χώρο της Βορείου Ελλάδος και εξοντώθηκαν κατά το

Ολοκαύτωμα, με αποτέλεσμα να εξαφανισθούν ολοσχερώς χωρίς να αφήσουν επίσημα στοιχεία (αρχεία κ.λπ.).

Για το σκολό αυτό απευθύνεται σε κάθε έναν (άτομο ή οργανισμό) που μπορεί να κατέχει στοιχεία, υλικά, πλη-

ροφορίες κάθε είδους για να βοηθήσει στην αποκατάσταση της ιστορικής παρουσίας των χιλιάδων Εβραίων που χάθηκαν.

Προσάγατε το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο συγκεντρώσει τα παρακάτω στοιχεία.

* Ο Δήμαρχος Ορεστιάδος κ. Αν. Αναγνώστου, με το υπ' αριθμ. 5885/9.6.1997, μας γνώρισε τα παρακάτω:

«Αναφορικά με τις πληροφορίες που ζητάτε σας γνωρίζουμε ότι ελάχιστες οικογένειες κατοικούσαν στην Ορεστιάδα και για τις οποίες δεν έχουμε κανένα στοιχείο.

Στην πόλη όμως του Διδ/τείχων κατοικούσαν περισσότερες οικογένειες και ίσως ακόμη να υπάρχουν.

Πιστεύουμε ότι ο Δήμος Διδ/τείχων θα μπορεί να σας βοηθήσει».

* Το Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Διδυμοτείχων, με το υπ' αριθμ. 3381/9.6.1997 έγγραφό του, μας έδωσε τις παρακάτω πληροφορίες:

«Με την ανάθεση διεκπεραίωσης του σχετικού σας

εγγράφου έχουμε την τιμή να αναφέρουμε όσα στοιχεία είχαμε από καιρό συγκεντρώσει για την ιστορία όλων των δογημάτων στο Διδυμοτείχο.

Κατά καιρούς τα Λίτεια Διδυμοτείχων οργανώσαν σχετικές ημερίδες με θέμα: «Τα δογημάτα εν Διδυμοτείχω» και εκλήθησαν αντιπροσωπικοί κάθε δογηματος να ενημερώσουν τους μαθητές της τελευταίας τάξης των Λιτειαίων Διδυμοτείχων.

Εκ μέρους της ισραηλιτικής κοινότητας Διδυμοτείχων μίλησε ο συμπολίτης μας κ. Ισαάκ Εσκεναζή.

Από την ενημέρωση αυτή και από την ενισχυτική μας γύρω από τα λαογραφικά θέματα του Διδυμοτείχων είμαστε σε θέση να σας ενημερώσουμε σχετικά με όσα μπορούσαμε να συγκεντρώσουμε.

Τα στοιχεία μας αντλήσαμε από την παλαιά και ενημέρωση του Ισαάκ Εσκεναζή που σημειώνει ότι από μαρτυρίες γερόντων, από το οδοιπορικό του Τσελεμπή Ενλίγια που επισκέφθηκε το Διδυμοτείχο το 1675 και από όσα προλαβαίμε να ζητούμε οι ίδιοι σαν αυτόπτες μαρτυρές.

Το ισραηλιτικό στοιχείο στο Διδυμότειχο θα πρέπει να αρχίζει την ιστορία του στα χρόνια της τουρκοκρατίας -16ος αιώνας.

Ο Τσελεμπή Ευλιγιά κατονομάζοντας τις συνοικίες του Διδυμοτείχου της εποχής που το επισκέφτηκε αναφέρεται στη συνοικία «Γιαοιντιλέρ» όπου σήμερα και η Εκκλησία της Παναγίας (Ιστορία Διδυμοτείχου Δημητρίου Μανιάκου ΘΡΑΚΙΚΑ τόμος 37ος σελ. 68). Τότε στη θέση της εκκλησίας υπήρχε μόνο ένα παρεκκλήσι της Παναγίας.

Ο χώρος επελέγη γιατί βρισκόταν πάνω στην είσοδο των χωριών στο Διδυμότειχο από τα καμποχώρια του Ερυθροποτάμου και παρουσίαζαν εμπορικό ενδιαφέρον. Όσο όμως το εμπορικό κέντρο μετατοπιζόταν στο κέντρο της πόλης, γύρω από το μεγάλο Τζαμί τον Βεργιαζίτ, μετατοπιζόνταν και η ισραηλιτική παροικία. Εκεί τα πιο επίκαιρα σημεία τα κατέλαβαν οι Ισραηλίτες και σ' αυτά στήσανε την Συναγωγή τους και το σχολείο τους.

Οι Ισραηλίτες στο Διδυμότειχο δεν έφτασαν μίτη όλοι μαζί μίτη και από το ίδιο μέρος. Αυτό μπορούμε να το ξεχωρίσουμε από τα επώνυμά τους. Έτσι οι Τζίβρε και Ταρμπολούς έφτασαν από την Ανατολή. Οι Τολέντο από τη Ισπανία και οι Εσκενάζι από την Πολωνία.

Αντιστοίχως μια πυρκαγιά το 1935 κατέστρεψε τα αρχεία του Δήμου και ό,τι στοιχεία συγκεντρώθηκαν μέχρι το 1941 χάθηκαν με την κατάληψη του Δημοσίου από τους Γερμανούς.

Αν ληφθούν υπόψη οι κοινόχρηστοι χώροι (Συναγωγή - Σχολείο - Νεκροταφείο), οι γειτονιές και τα μεταφορικά μέσα που χρησιμοποιήθηκαν την αποφράδα εκείνη ημέρα τον 1941 - 42, όπου οι Γερμανοί συγκεντρώσαν τους Ισραηλίτες για να τους μεταφέρουν στη Γερμανία στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως, ο αριθμός των 900 Εβραίων που αναφέρεται στο σχετικό σας έγγραφο δεν είναι υπερβολικός.

Πάντω από 40 βαγόνια αριθμούσε ο συνόμος της αμαξοστοιχίας και σε κάθε βαγόνι ήταν στοιβαγμένοι περισσότεροι από 20 Ισραηλίτες και δεν ήταν όλοι οι Ισραηλίτες με την πρώτη αποστολή. Ήταν και μερικές οικογένειες στα χωριά όπως στην Μικρή Δοξιάρα και άλλοι που νοσηλεύονταν στο νοσοκομείο. Αυτοί από τα χωριά τουλάχιστον θα μπορούσαν να κρυφτούν στα βουνά και να γλυτώσουν αλλά δεν το έκαναν. Ύστερα ήταν και μερικοί Ισραηλίτες του Διδυμοτείχου που βρέθηκαν για εμπορικούς λόγους στην Τουρκία κι αυτοί γλύτωσαν στη Μέση Ανατολή.

Όσο για τις δραστηριότητες τις κοινωνικές οι

Ισραηλίτες σαν δημότες ξεχώριζαν για τις συγκεκριμένες τους τις κοσμικές, χωρίς να απουσιάζουν και από όλες τις άλλες της πόλης, αφού ακολουθώντας το εμπόριο η συμμετοχή στα κοινά ήταν επιβεβλημένη. Στην κοινωνική ζωή απομονώνονταν και σε απομονώνουν. Ο νόμος της αγοράς επιβάλλει τις καλές δημόσιες σχέσεις.

Η Συναγωγή τους και σαν κτίριο και σαν λειτουργικός χώρος παρουσίαζε ανεβασμένο πολιτικό επίπεδο.

Το σχολείο σε αρχιτεκτονική και λειτουργικότητα δικαιολογούσε το ανεβασμένο επίπεδο των Ισραηλιτών αλλά και τον αριθμό των μελών της παροικίας. Οι μαθητές του σχολείου συνέχιζαν στο γυμνάσιο μαζί μας και δεν είχαμε τίποτα που μας χώριζε τότε στη μαθητική μας ζωή.

Το δημοτικό αυτό σχολείο αμέσως με την κατοχή χρησιμοποιήθηκε σαν νοσοκομείο και μπορούσε να εξυπηρετήσει τις νοσηλευτικές ανάγκες της ελληνικής πολιτείας όπως είχε διαμορφωθεί ο Έβρος από την Άνθεια μέχρι το Τρίγωνο με πρωτεύουσα νομού το Διδυμότειχο.

Με το που ήρθαν οι Γερμανοί στο Διδυμότειχο οι Ισραηλίτες δεν έχασαν το ανοιχτό τους πρόσωπο.

Συνήψαν σχέσεις κοινωνικές με Γερμανούς αξιωματούχους, αλλά αυτό σε τίποτα δεν ωφέλησε. Το φίδι το φαρμακερό όσο και να το καλοφερθείς θα σε δαγκώσει.

Λίγοι ήταν αυτοί που γλύτωσαν από τα στρατόπεδα τα γερμανικά. Σαν γύρισαν ριζάνε φιλότιμες προσπάθειες να ξαναφτιάξουν ό,τι κατέστρεψε η χιτλερική λαίλαπα και περιορισμένα τα κατάφεραν να ενταχθούν στην κοινωνία του Διδυμοτείχου σε μια προσπάθεια χωρίς συνέχεια.

Σήμερα στο Διδυμότειχο δεν μένουν πια οικογένειες Ισραηλιτών.

Η νέα γενιά βρίσκεται σε διασπορά σε άλλα αστικά κέντρα της Ελλάδας και το Ισραήλ.

Η Συναγωγή και το Σχολείο πουλήθηκαν και καταδαφίστηκαν και από τη δράση των Ισραηλιτών στο Διδυμότειχο έμεινε μια ιστορία με θλιβερό τέλος».

* Ο Δήμαρχος Σεργών κ. Ιω. Βλάχος, με το υπ' αριθμ. 3875/6.6.1997 έγγραφό του, σημειώνει:

«Με λύπη σας πληροφορούμε ότι στοιχεία σχετικά με την εδώ παρουσία και δραστηριότητα των Εβραίων της περιοχής μας δεν υπάρχουν».

Η στάση των Γερμανών-Αυστριακών έναντι των Εβραίων

Προσωπικές αναμνήσεις του Καθηγητού
κ. ΑΝΑΣΤ. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ο Καθηγητής κ. Αναστ. Π. Χριστοφιλόπουλος, με τίτλο «Γερμανία και Αυστρία κατά τον τελευταίο πόλεμο», δημοσίευσε στη «Νέα Εστία» (τεύχος 15 Ιουλίου 1997), προσωπικές του αναμνήσεις από την περίοδο σπουδών του στις δύο αυτές χώρες, το 1938. Από το κείμενο του κ. Χριστοφιλόπουλου αναδημοσιεύουμε τα αναφερόμενα στους Εβραίους της Γερμανίας και Αυστρίας:

“Το καλοκαίρι του 1938 μου εχορηγήθη υποτροφία (άθλον) από το Ίδρυμα Όθωνος και Αθηνάς Σταθάτου για σπουδές στο εξωτερικό. Παρ’ όλο που η μέχρι τότε παιδεία μου ήταν κατά κύριο λόγο γαλλική, και ονειρευόμουν πάντοτε ένα ταξίδι στο Παρίσι με τις πολυάριθμες ιστορικές αναμνήσεις, προτίμησα γερμανόφωνες περιοχές, Γερμανία, Αυστρία, χώρες όπου εκαλλιεργείτο περισσότερο ο επιστημονικός κλάδος Ιστορίας Δικαίου, συμπεριλαμβανομένου και του Εκκλησιαστικού, στον οποίο είχα ήδη επιδοθή. Η απόφασή μου δεν ήταν χωρίς δισταγμό, διότι τα δύο αυτά κράτη, ενοποιημένα από το Μάρτιο 1938, τελούσαν υπό το ανελεύθερο εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς του Αδόλφου Χίτλερ...”.

«... Σχετικά με τους Εβραίους, την τύχη τους σήμερα την ξέρουμε. Ο γερμανικός λαός, γνώριζε ότι υπήρχαν στρατόπεδα συγκεντρώσεως αλλά οι περισσότεροι δεν φαντάζονταν ότι σκοπός τους ήταν η ολοκληρωτική εξόντωση των Εβραίων. Γενικά και αυτοί οι Εβραίοι που δεν είχαν κλεισθεί σε στρατόπεδα συγκε-

ντρώσεως, διότι π.χ. ο έτερος σιζυγός δεν ήταν Εβραίος, υπέφεραν τα πάνδεινα. Δεν τους επιτρέπετο η είσοδος σε καφενεία και εστιατόρια και σε πολλά από αυτά υπήρχε επιγραφή “Σκύλοι και Εβραίοι είναι εδώ ανεπιθύμητοι”. Ακόμη τους απαγορευόταν η παρακολούθηση θεαμάτων ή άλλων πολιτιστικών εκδηλώσεων, ως και αυτό ακόμη το να καθήσουν στους πάγκους των δημοσίων κήπων. Γι’ αυτό όσοι μπορούσαν εγκατέλειπαν τη Γερμανία και έφευγαν στο Εξωτερικό. Μεταξύ αυτών ήταν και ο πατέρας της Ψυχανάλυσεως Sigmund Freud, όταν η Αυστρία κατελήφθη από τη Γερμανία (Μάρτιος 1938). Είχε κατορθώσει με μεγάλες δυσκολίες και με τη βοήθεια της συζύγου του πρίγκιπος Γεωργίου της Ελλάδος Μαρίας Βοναπάρτη, μαθητριάς του και καλής ψυχαναλύτριας, να διαφύγει από τη Βιέννη στην Αγγλία. Το φτωχικό του σπίτι στην Berggasse μετά το τέλος του πολέμου και την αποκατάσταση της ελευθερίας έγινε Μουσείο Ψυχανάλυσεως και ο επισκέπτης μπορεί να δει το γραφείο του Freud και το ντιβάνι που εξάπλωναν οι ασθενείς.

Υποχρεούντο ακόμη οι Εβραίοι από το 1942 να φέρουν στο εξωτερικό ένδυμα το κίτρινο «αστέρι του Δαβίδ». Απαγορευόταν επίσης να ακούνε ραδιόφωνο. Μια κοπέλλα στη Βιέννη, της οποίας ο πατέρας ήταν Εβραίος, μου διηγείτο ότι οι αρχές της υπενθύμιζαν ότι ούτε αυτή ούτε ο πατέρας της επιτρέπεται να ακούνε ραδιόφωνο, αντιθέτως προς τη μη Εβραία μητέρα της, που μπορούσε να ακούει. Πώς είναι δυνατόν σε μια κατοικία, και μάλιστα μικρή, οι μισοί ένοικοι να ακού-

νε ραδιόφωνο και οι άλλοι μισοί όχι, αυτό μόνο η αρρωστημένη σκέψη αυτών που έθεσαν τέτοιον κανόνα μπορεί να το εξηγήσει.

Στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου γνώρισα μια φοιτήτρια που σπούδαζε ελληνική κλασική φιλολογία. Κανείς δεν θα μπορούσε να φαντασθεί ότι είχε κάποια σχέση με Εβραίους. Όταν τη γνώρισα καλύτερα μου απεκάλεσε ότι ο πατέρας της ήταν Εβραίος και όταν την ερωτήσα, πώς της επιτρέπεται η φοίτηση σε Πανεπιστήμιο, γιατί ήξερα ότι τα παιδιά των Εβραίων δεν μπορούσαν να απολυθώσουν πανεπιστημιακές σπουδές, μου είπε ότι ο πατέρας της είχε παρασημοφορηθεί ως στρατιώτης κατά τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και εις αντάλλαγμα απήλαση από την εφαρμογή των αντισημιτικών νόμων της Νυρεμβέργης (1935), όπως λέγοντο. Ο πατέρας της ήταν θρησκευτής της αρχαίας Ελλάδας και είχε εμπνεύσει τον ίδιο θανασμό και στην κόρη του. Μου είπε επίσης ότι οι θείες της, αδελφές του πατέρα της, είχαν προσλάβει στην Ελλάδα από τον τότε δικτάτορα Θεόδωρο Πάγκαλο, ως *dames de compagnie* της συζύγου του. Όταν αντρεστή η Πάγκαλος, οι δύο ξένες παρέμειναν στην Αθήνα και ζούσαν παραδίδοντας μαθήματα γερμανικής. Όταν μετά δεκαπέντε χρόνια κατελήφθη η Ελλάδα από τους Γερμανούς η τύχη τους ήταν προκαθορισμένη. Εστάλησαν σε στρατόπεδο συγκεντρώσεως και είχαν την τύχη των ομοεθνών τους.

Οι Εβραίοι γενικά δεν είχαν τη δυνατότητα συμμετοχής στον πνευματικό βίο της χώρας. Δεν επιτρεπόταν η κυκλοφορία των βιβλίων

τους και όταν ακόμη ήταν αναγνωρισμένου κύρους, όπως το κλασικό Σύστημα Αστικού Δικαίου των Eneccerus Kipp - Wolf ή των λογοτεχνικών έργων όπως των περιφημών ποιημάτων του Ερρίκου Heine. Δεν τους επιτρέπετο να διευθύνουν ορχήστρα ή να εμφανισθούν ως ηθοποιοί ή ως εκτελεστές μουσικών έργων. Τα μειονεκτήματα αυτά δεν έπαυαν για τους Εβραίους και αν αυτοί απεδέχοντο το Χριστιανισμό, εξ ου και το ανέκδοτο που κυκλοφόρησε στη Γερμανία, όταν θεσπίσθηκαν οι σχετικοί νόμοι της Νυρεμβέργης. Ένα σχολείο είχε μεταξύ των μαθητών του ένα παιδάκι εβραϊκής καταγωγής αλλά βαπτισμένο χριστιανός. Ο δάσκαλος μπαίνοντας στην τάξη είπε "Όσοι δεν είναι Γερμανοί να φύγουν". Κανένα παιδί δεν κινήθηκε από τη θέση του. Ο δάσκαλος έγινε σαφέστερος "Όσοι είναι Εβραίοι να φύγουν" και πάλι κανένα παιδί δεν μετακινήθηκε. Τέλος ο δάσκαλος έχασε την υπονομιη του και λέει "Όσοι είναι βαπτισμένοι Εβραίοι να φύγουν". Το παιδί τότε σηκώθηκε, ξεχώρισε την εικόνα του Χριστού, την πήρε μαζί του και είπε "Χριστέ μου πάμε να φύγουμε από δω. Δεν μας θέλουν".

Η τελευταία αυτή απαγόρευση συνδέεται με ένα αστείο πάθημα του Χίτλερ. Όλοι γνωρίζουν το θανατηφόρο, για να μην πω τη λατρεία των Γερμανών, των νοτίων περιοχών ιδίως Αυστρίας, για τα έργα της δυναστείας των Strauss. Η όπερα της Βιέννης περιλαμβάνει κάθε χρόνο στο πρόγραμμά της τη Νυχτερίδα. Στα κέντρα της Βιέννης παίζονται συχνότατα έργα των Strauss και ως αποκορύφωμα η συναυλία που γίνεται κάθε Πρωτοχρονιά περιλαμβάνει σχεδόν αποκλειστικά έργα των Strauss με τελευταίο πάντοτε το περίφημο Radezky Marsch τον οιονεί δεύτερο εθνικό τους ύμνο, προς τιμήν του στρατάρχη, ο οποίος σε ηλικία ογδόντα δύο ετών ενίκησε τους Πεδεμοντίους στη μάχη της Νοβάρο και απέτρεψε έτσι εν συνδυασμό με τις νίκες του ανστριακού στρατού στα άλλα μέτωπα, ιδίως κατά της Ουγγαρίας, και την καταστολή της εξέγερσής του λαού της Βιέννης την απειλούμενη διάλυση της αυτοκρατορίας.

Τον ενθουσιασμόν αυτόν συνεμερίζετο ο Χίτλερ και το είχε επανειλημμένως διακηρύξει δημοσία. Φαντασθήτε τη δύσκολη θέση του, όταν λίγο μετά την προσάρτηση της Αυστρίας, απεκαλύφθη από τα αρχεία του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Στεφάνου της Βιέννης ότι ο πάππος του προεσβυτέρου Strauss ήταν Εβραίος που είχε βαπτισθεί χριστιανός. Η λύση ήταν απλή. Απηγορεύθη να γίνει το πρόγραμμα γνωστό και μέχρι τέλους του πολέμου ουδείς το γνώριζε. Βλ. προσφάτως Αντ. Livio, Richard Strauss εν Magazine Littéraire τευχ. 361, Φεβρουάριος 1997, σ. 57.

Είναι αλήθεια ότι τα αισθήματα των Γερμανών έναντι των Εβραίων ήταν διαφορετικά κατά τόπους, κοινωνική τάξη και παιδεία. Υπήρχε πάντως αν όχι ένα διάχυτο εμφανές μίσος, αλλά υποφώσκονσα αντιπάθεια ή τουλάχιστον αδιαφορία. Εθεωρούντο ξένο σώμα...».

Ο αντισημιτισμός του Ρίχαρντ Βάγκνερ, ο οποίος φαίνεται πως συνεχίστηκε και με τους διαδόχους του, είναι γνωστός.

Όπως επίσης είναι γνωστό ότι ο Χίτλερ «λάτρευε» τη μουσική του Βάγκνερ γιατί θεωρούσε ότι περιελάμβανε αντισημιτικά μηνύματα.

Το θέμα Βάγκνερ - Ναζί - Αντισημιτισμός ξαναήλθε φέτος το καλοκαίρι εντονότατα στην επιφάνεια, ιδιαίτερα μετά την αποτυχία της φετινής παραγωγής του «Parsifal» από τον εγγονό του συνθέτη Wolfgang Wagner, στο Φεστιβάλ του Bayreuth («Monde», 8 Αυγούστου 1997).

Η αντισημιτική θέση του Ρ. Βάγκνερ αποτέλεσμα ταπεινών ελατηρίων

Όπως προκύπτει από την ιστορική βιογραφία του

Πολλές φορές στη ζωή μου χρειάστηκε να ασχοληθώ και να μελετήσω ανθρώπους και καταστάσεις, που άμεσα ή έμμεσα με έκαναν άλλοτε να ξαφνιαζόμαι κι άλλοτε πάλι να αναρωτιέμαι αν ζω στον 20ό αιώνα, αν οι νόμοι της ανοχής, του αλληλοσεβασμού, της ανεξίτηλης και της αλληλοκατανόησης έχουν πραγμα-

Ο αντισημιτισμός των Βάγκνερ

τιζά κάποιο νόημα!

Δεν θα ασχοληθώ εδώ με όσα φρικτά συνέβησαν τα τελευταία χρόνια, δεν θα μιλήσω για τις θηριωδίες των Ναζί ούτε για το ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ευρώπης. Έχουν πράγματι γραφεί πολλά και θεωρώ ότι η ανθρωπότητα ολόκληρη γνώρισε τη φρίκη των διώξεων, των μαρτυριών και των κρεματορίων.

Οι προβληματισμοί μου επικεντρώνονται τη φορά αυτή στα όσα έγραψε ένας μεγάλος Γερμανός καλλιτέχνης, πριν από ενάμιση αιώνα, του οποίου τα έργα δυστυχώς φαίνεται ότι συνεχίζουν κατά κάποιο τρόπο να έχουν απήχηση σε ορισμένους ανθρώπους της εποχής μας.

Πρόκειται για τον Ρίχαρντ Βάγκνερ, το συνθέτη που άνοιξε νέους δρόμους στην τέχνη, το δημιουργό του Ναού του Μπαϊρώιτ, τον αναμνηστικό του γερμανικού λυρικού θεάτρου. Οφείλω να ομολογήσω ότι τον θαυμάζω ως συνθέτη και ότι η μουσική του με συναρπάζει.

Ταυτόχρονα όμως είμαι υποχρεωμένος να πω ότι πρόκειται για μια

Ρίχαρντ Βάγκνερ

διχασμένη προσωπικότητα αφού τα όσα τόλμησε να γράψει ενάντια στους Εβραίους, σε σχέση με όσα έκανε αργότερα, με κάνουν να αναρωτιέμαι αν αυτή η μεγαλοφrenία είχε

συναίσθηση των λόγων και των έργων του, αν απολούθωνε κάποιο σχέδιο ή αν τέλος, όταν έγραφε το γνωστό δοκίμιο του «Ο Ιουδαϊσμός στη Μουσική», είχε επίγνωση των όσων επιζαλείτο! Στους προβληματισμούς μου αυτούς με οδηγεί αζομνη ή ανεξήγητη συμπεριφορά και η εν γένει δράση του, όχι ενάντια στους Εβραίους, αλλά σ' αυτόν τον ίδιο το βασίλειό του, στην Αύλη του οποίου ήταν επίσημα διορισμένος αρχιμουσικός. Πράγματι οι ταραχές που ξέσπασαν στη Δρέσδη το 1848, στα οδοφράγματα που οι πολίτες της προτείνοντες της Σαξονίας κατασκεύαζαν στους δρόμους, στις εχθροπραξίες που σημειώθηκαν ανάμεσα στους επαναστάτες και στα όργανα της τάξης, ο Βάγκνερ πρωταγωνίστησε. Ακολουθώντας τον Μπαχοννίν, έτρεχε από το ένα οδοφράγμα στο άλλο, ανακατευόμενος με τους ξεσηκωμένους πολίτες, τους μιλίοντες, τους εμψυχώνοντες και τους προκαλεί να επιτεθούν στους στρατιώτες της βασιλικής φρουράς και να κάψουν

**Η αντισημιτική
θέση του
Ρ. Βάγκνερ
αποτελέσμα
ταπεινών
ελατηρίων**

τα ανάκτορα. Αργότερα, ο ίδιος αναγνώρισε ότι δεν ήξερε τι έκανε και ομολόγησε ότι είχε μετανιώσει για όλα αυτά στα οποία δεν πίστευε πλέον...

Τελευταία μου δόθηκε η ευκαιρία να ξαναμελετήσω τον Ριχάρδο Βάγκνερ, χάρη σε μια πρόσφατη έκδοση της ιστορικής βιογραφίας που έγραψε ο κ. **Γιώργος Ν. Δρόσος** και εξέδωσε ο γνωστός εκδοτικός οίκος Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος. Με πολύ ενδιαφέρον διάβασα τα όσα ο Έλληνας συγγραφέας παραθέτει στο βιβλίο του και στα συμπεράσματα που καταλήγει, τα οποία τολμώ να χαρακτηρίσω απόλυτα αντικειμενικά και λογικά. Πρέπει να σημειώσω ότι ο κ. Γιώργος Δρόσος δεν είναι Εβραίος και ότι οι θέσεις του, παρά το μεγάλο θαυμασμό που έχει για τον βιογραφούμενο ήρωά του, είναι καίριες, απόλυτα θεμελιωμένες και θα έλεγα αποδεκτές από κάθε καλόπιστο άτομο. Στο βιβλίο του με τίτλο **«Ριχάρδος Βάγκνερ η ζωή, η εποχή και το έργο του»**, ο συγγραφέας ακολουθεί τον βιογραφούμενο από την ημέρα που ήρθε στον κόσμο μέχρι τη στιγμή που τον εγκατέλειψε. Έτσι δημιουργεί τις προϋποθέσεις να αναφερθεί σ' όλα τα σημαντικά γεγονότα της ζωής του και γενικά σ' εκείνα που σημάδεψαν τις μέρες και την εποχή του, γιατί θεωρεί ότι «το έργο κάθε δημιουργού επηρεάζεται σοβαρά από τις ανάγκες της ζωής, τα ρεύματα της εποχής, τα κοινωνικά συστήματα, αλλά και την πολιτική κατάσταση που πολλές φορές περιορίζει την ελεύθερη έκφραση και συνεπώς την ανεπηρέαστη διαμόρφωση μιας σκέψης». Η ανάλυση της τελευταίας θέσης του κ. Γιώργου Δρόσου είναι εκείνη ίσως που πρέπει να τύχει της μεγαλύτερης προσοχής μας, γιατί μπορεί ίσως να αποτελέσει το κλειδί στη διαπίστωση της χωρίς ειρμό και βίαση αντιμετώπισης των ομοιοτήτων μας από τον συνθέτη του «Τανχούζερ» και του «Πάρσιφάλ».

Πρέπει να υπογραμμίσω ότι ο συγγραφέας μιλάει με θαυμασμό για το λάτρη του ελληνικού πνεύματος, της απολλώνειας και διονυσιακής ιδέας, για τον εμπνευστή της «ολοκληρωμένης τέχνης», κατά τα πρότυπα της αρχαίας τραγωδίας. Δεν παραλείπει όμως να παραθέσει όλα τα αρνητικά στοιχεία και τις απαράδεκτες θέσεις του βιογραφούμενου ήρωά του. Αυτά τα στοιχεία με προβληματίσαν και με

έσπρωξαν στη μελέτη των αντιφάσεων που είχα από καιρό διαπιστώσει διαβάζοντας τα δοκίμια του Γερμανού συνθέτη. Πρέπει να πω ότι ο Βάγκνερ ερχόταν σε ρήξη σχεδόν πάντα και με όλους τους συνεργάτες του, οι οποίοι τολμούσαν κατά οποιονδήποτε τρόπο να έχουν αντίθετη γνώμη με τη δική του. Ακόμη και ο πιο επιστήθιος και πολυτίμιος φίλος του, **Φρειδερίκος Νίτσε**, ο οποίος όταν πρωτογνώρισε τον Βάγκνερ είχε δηλώσει πως αποτελούσε «ό,τι πολυτιμότερο και σημαντικότερο είχε στη ζωή», αναγκάστηκε να ανασκευάσει τις απόψεις του στο τέλος λέγοντας επιγραμμатικά: «Οι Γερμανοί κατασκεύασαν ένα Βάγκνερ για λογαριασμό τους... Ποτέ δεν υπήρξαν ψυχολόγοι... Η ευγνωμοσύνη τους συνίσταται στην παρανόηση. Η τέχνη του Βάγκνερ είναι άρρωστη και τα προβλήματα που παρουσιάζει πάνω στη σκηνή είναι προβλήματα υστερικών ατόμων με υπερεξέλιπτη ευαισθησία. Ο Βάγκνερ είναι μεγάλη φθορά για τη μουσική».

Πρέπει να σημειώσω ότι ο Νίτσε ήταν ένας καλός μουσικός, αρκετά καλός πιανίστας και συνθέτης. Άρα η γνώμη του δεν ήταν αμελήτεια. Αναλύοντας το φίλο του έλεγε με επίφαση: «Ο Βάγκνερ δεν υπήρξε μουσικός από τη φύση του και το απέδειξε, εγκαταλείποντας κάθε παραδεδομένο κανόνα, προκειμένου να κάνει αυτά που τον χρειαζόταν, δηλαδή θεατρική ρητορική... Ο Βάγκνερ είναι ειδικός στην τέχνη της αποπλάνησης».

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσω ότι ο Νίτσε δεν ήταν Εβραίος, όπως πολλοί προσπάθησαν να περάσουν σα μήνυμα (ήταν γιος καθολικού πάστορα) και ότι εγνώριζε τις φιλοσοφικές απόψεις του φίλου του τις οποίες στην αρχή της καριέρας του είχε ασπασθεί. Αυτές αφορούσαν τα όσα θέσπιζε ο Βάγκνερ σχετικά με την αρχαία ελληνική τραγωδία. Είναι βέβαιο ότι κι αυτός υπήρξε μια διχασμένη προσωπικότητα γιατί πολλές φορές ερχόταν σε αντίφαση με πράγματα που είχε πριν από λίγο καιρό υποστηρίξει. Όταν βρισκόταν βουτηγμένος στα σκοτάδια της παρανοϊκότητας και κάτω από τα προβλήματα που του δημιουργούσε η παράλυση δήλωνε ότι λάτρευε τον Βάγκνερ, χαρακτηρίζοντάς τον παράλληλα επικίνδυνο για τη Γερμανία. Ίσως να ένιωθε κάποια καταπίεση από το μεγάλο Γερμανό συνθέτη, ο οποίος

μάλιστα του είχε δηλώσει απερίφραστα ότι οι συνθέσεις του ήταν ανάξιες λόγου. Αλλά και ο μεγάλος συγγραφέας Τόμας Μαν έλεγε χωρίς ενδοιασμούς ότι ο ψυχικός κόσμος του Βάγκνερ και ο χαρακτήρας της μουσικής του είναι βαρείς από απαισιοδοξία, γιατί παλεύει μέσα στο σκοτάδι και το χάος για να φθάσει στη σωτηρία, με μέσο την ομορφιά.

Αλλά ας έρθουμε στο περίφημο δοκίμιό του με τίτλο «Ο Ιουδαϊσμός στη μουσική», το οποίο πρωτοδημοσιεύθηκε στη Λειψία το 1850 και συμπληρώθηκε για να ξαναδημοσιευθεί το 1869. Τότε δημιούργησε σάλο στα κοινωνικά στρώματα της Γερμανίας και μάλιστα ανάμεσα στους ανθρώπους της τέχνης και των γραμμάτων, οι οποίοι δεν ήταν Εβραίοι. Αργότερα όλοι οι μελετητές του έργου του συνθέτη βρέθηκαν μπροστά σε μια παρανοϊκή κατάσταση μη ξέροντας το τι θα έπρεπε να συναγάγουν από όσα έγραφε σε σχέση με όσα κατόπιν έκανε. Από την πρώτη ματιά μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι ο Γερμανός συνθέτης, χωρίς κανένα συγκεκριμένο λόγο «επιτίθεται κατά των Εβραίων γενικά με λύσσα και πάθος που τον τυφλώνει κυριολεκτικά». Τους κατηγορεί συλλήβδην και προσπαθεί να αποδείξει ότι «όλα τα κακά προέρχονται από το εβραϊκό στοιχείο και έτσι τολμά να προτείνει τον αφανισμό του!.. Έγραφε λοιπόν τα εξής μεταξύ άλλων: «Ο Εβραίος είναι βασιλιάς και θα συνεχίζει να βασιλεύει όσο το χρέμα θα αντιπροσωπεύει την εξουσία, την οποία αφαιρεί από τις προσπάθειες και τις επιχειρήσεις μας». Στο σημείο αυτό έμμεσα ομολογεί την αντιπαλότητά του με τους **Μέντελσον** και **Μέγιερμπερ**, εναντίον των οποίων δεν δίστασε να καταφερθεί ανοικτά, γράφοντας τα εξής, ιδία για τον δεύτερο: «Αυτός ο διάσημος συνθέτης όπερας οφείλει την επιτυχία του στην ηλιθιότητα του κοινού. Όπως συμβαίνει και στη συναγωγή έτσι και κατά τη διάρκεια των παραστάσεων των έργων του επιτρέπεται στο κοινό να μιλάει». Θίγει δηλαδή την παράσταση ενός λυρικού έργου και το συγκρίνει με τα τεκτονόμενα στην ιερή συναγωγή, συμπληρώνοντας ότι «ο θεός των Εβραίων δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας λαϊκός θεός, που στο πρόσωπό του βλέπει κανείς το εμπόριο και τη συναλλαγή». Μόνον ένας παρανοϊκός και τυφλός από το πάθος ενά-

ντια σε κάθε τι το εβραϊκό θα μπορούσε να αποτολμήσει να γράφει κάτι το παρόμοιο, για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η σωτηρία των Εβραίων ανεξαιρέτως είναι εκ των πραγμάτων αδύνατη και ότι «το μόνο μέσο που θα μπορούσε να τους απαλλάξει από την κατάρρα, είναι ο αφανισμός τους»!..

Για να μη θεωρηθεί ότι είμαι προκατειλημμένος εναντίον του Βάγκνερ κι ότι αυτά που καταδικάζω ή θέτω υπό αίρεση προέρχονται από έλλειψη αμεροληψίας και αντικειμενικότητας, παραθέτω τα συμπεράσματα του Έλληνα συγγραφέα και χριστιανού στο θρήσκευμα, κ. Γιώργου Ν. Δρόσου, τα οποία θεμελιώνουν τις απόψεις μου περί διχασμένης προσωπικότητας του Βάγκνερ. Γράφει λοιπόν μεταξύ άλλων ο κ. Δρόσος σχετικά: «... Οι θέσεις που πήρε ο Βάγκνερ το 1850 στο δοκίμιό του χαρακτηρίζονται από ελαφρότητα, εμπάθεια, επιπολαιότητα κι από ένα είδος επικίνδυνου ρατσισμού. Σήμερα, ενάμιση αιώνα περίπου μετά, ολόκληρη η ανθρωπότητα τις καταδικάζει, γιατί δοκίμασε τις συνέπειές τους, κατά το φανερότερο τρόπο. Χωρίς να παίρνομε το μέρος των Εβραίων ή των Χριστιανών, είμαστε υποχρεωμένοι να κρίνομε ψυχράμα και αντικειμενικά τα όσα ο Βάγκνερ έγραφε τότε. Είμαι βέβαιος ότι κάθε αντικειμενικός άνθρωπος πάνω στον πλανήτη μας, που έχει συναίσθηση των εννοιών της ανοχής, της ανεξίτητης και της ελευθερίας της σκέψης και του λόγου, δεν μπορεί παρά να καταδικάσει τις αλλοφρονες και δογματικές απόψεις του Βάγκνερ, που σε τελευταία ανάλυση ντροπιάζουν το ανθρώπινο είδος. Η ομολογία του Βάγκνερ ότι κάθε τι που προέρχεται από τους Εβραίους του προκαλεί αηδία, είναι αρετή για να αποδείξει την προσωπική του εμπάθεια και βεβαίως την έλλειψη αντικειμενικότητας. Ο συνθέτης ήθελε να διαβάλει τους εβραϊκής καταγωγής συναδέλφους του, χαρακτηρίζοντας τη μουσική τους ποταπή και αναξιόλογη. Στα λόγια του Βάγκνερ υπάρχει μια οφθαλμοφανής κακοπιστία, που αποσκοπεί στη δημιουργία εντυπώσεων, που αυτοκαταργούνται και αυτοκαταρριπτονται, αφού δεν έχουν κανένα έρεισμα. Προσωπικώς πιστεύω ότι τα βέλη κατά των Εβραίων ρίπτονται για να πληγούν οι διάσημοι Εβραίοι της εποχής του, οι οποίοι

**Η αντισημιτική
θέση του
Ρ. Βάγκνερ
αποτελεσμα-
ταπεινών
ελατηρίων**

Τα γεγονότα

Κατά πολλούς τρόπους, η σαπουνόπερα της πραγματικής ζωής είναι κατ' εξοχήν βαγκνερική. Μετά τον θάνατο του Ρίχαρντ Βάγκνερ, το 1883, η σύζυγος του Κόζιμα ανέλαβε τη διαχείριση της πνευματικής κληρονομιάς του συνθέτη και διοίκησε το Φεστιβάλ με σιδερένια πυγμή.

Ο ομοφυλόφιλος γιος τους Ζίγκφριντ έκανε ένα συμβατικό γάμο με τη Βίνιφρεντ, που έγινε διευθύντρια του Φεστιβάλ το 1930, μετά το θάνατο του συζύγου της. Ο Ζίγκφριντ και η Βίνιφρεντ συνδέθηκαν με τον Αδόλφο Χίτλερ το 1923, δέκα χρόνια πριν γίνει καγκελάριος, και όταν ανέλαβε την εξουσία ήταν πολύ συχνά το τιμώμενο πρόσωπο του φεστιβάλ, κατά την προδήλως φιλοναζιστική του περίοδο, από το 1933 ως το 1944.

Η επόμενη γενιά των Βάγκνερ είδε τους δύο ανταγωνιστές αδελφούς, Βίλαντ και Βόλφγκαγκ, να μοιράζονται τη διεύθυνση ως τον θάνατο του Βίλαντ το 1966. Μετά, και επί τριάντα και πλέον χρόνια, ανέλαβε ο Βόλφγκαγκ, ο οποίος εδραίωσε την εξουσία του, με τη βοήθεια της δεύτερης γυναίκας του, της Γκούντρουν, απομακρύνοντας, εν τω μεταξύ, κάθε άλλον Βάγκνερ. Καιρό πριν βγάλει τα άπλυτα της οικογένειάς του στη φόρα, στον Γκόντφριντ, σήμερα 50 ετών, απαγορευόταν ακόμη και να δρασκελίζει το κατώφλι του Festspielhaus.

«Αμνησία»

Μολονότι μερικά από τα φιλοσοφικά κείμενα του Ρίχαρντ Βάγκνερ είναι καθαρά αντισημιτικά και ο Χίτλερ έκανε εκτεταμένη ιδεολογική χρήση των συμβόλων της βαγκνερικής μυθολογίας, ο Βόλφγκαγκ Βάγκνερ φαίνεται να περιπίπτει σε κατάσταση επιλεκτικής αμνησίας, όποτε γίνεται αναφορά στη σχέση των Βάγκνερ με το Τρίτο Ράιχ. Και όμως ως τον θάνατό της, το 1980, η Βίνιφρεντ Βάγκνερ μιλούσε πρόθυμα για τη σχέση της με τον Χίτλερ και ποτέ δεν τον είχε αποκηρύξει. Ωστόσο,

ο Βόλφγκαγκ έκανε μια προσπάθεια να υποβαθμίσει αυτή τη «φίλια», επιμένοντας πως δεν ήταν τίποτε σοβαρό και πως όλα τα σχετικά ντοκουμέντα από εκείνες τις ημέρες - έξι επικίνδυνα γράμματα του Χίτλερ προς τη Βίνιφρεντ - είχαν ήδη δημοσιευτεί. Ο Γκόντφριντ, όμως, τον διαφενδεί. Ισχυρίζεται πως ακόμη και οι λίγοι ερευνητές που θέλησαν να προσπελάσουν τα αρχεία του Φεστιβάλ, αποτράπηκαν και πως αν μπορούσε κανείς να τα μελετήσει θα διαπίστωνε όχι μόνο τη σχέση ναζί και Βάγκνερ, αλλά και το ότι ο αντισημιτισμός

Οι σχέσεις των Βάγκνερ με τους Ναζί

Ο Χίτλερ ήταν ένα είδος δεύτερου πατέρα για τον Βίλαντ και τον Βόλφγκαγκ Βάγκνερ, σημερινά διευθυντή του Φεστιβάλ του Μπαϊρόιτ.

του Φεστιβάλ δεν έσβησε ποτέ, ούτε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Το βιβλίο του Γκόντφριντ Βάγκνερ «Wer nicht mit dem Wolf heult» (Αυτός που δεν ουρλιάζει με το λύκο) είναι το τελικό προϊόν μιας μάχης τεσσάρων δεκαετιών ενάντια στον τοίχο της σιωπής. Το βιβλίο έχει κατακτήσει μεγάλη δημοσιότητα στη Γερμανία, όχι μόνο για τις αποκαλύψεις που επιχειρεί, αλλά και γιατί αποτελεί μια προσπάθεια του συγγραφέα να ξεπλύνει την ενοχή που του προκαλούσε, από την εφηβεία του ακόμη, η κρυφή σχέση της οικογένειάς του με το Τρίτο Ράιχ. Να φέρει άγνωστο λύκο στο φως και να το επεξεργαστεί. Γιατί, όπως λέει, «αν δεν επεξεργαστείς μια τέτοια οικογενειακή ιστορία, πώς μπορείς να μάθεις, πώς μπορείς να βελτιωθείς στο μέλλον».

Οι σχέσεις των Βάγκνερ με τους Ναζί

Δεύτερος πατέρας

Από ταινίες και επιστολές που βρήκε αφανίζοντας αποθήκες και υπόγεια της οικογενειακής βίλας, ο Γκόντφριντ συνέθεσε μια ανατριχιαστική εικόνα της οικογένειάς. «Μετά τον θάνατο του παππού μου», γράφει, «ο Χίτλερ έγινε ένα είδος δεύτερου πατέρα για τους γιους του Βίλαντ και Βόλφγκανγκ, είχε μάλιστα και δικά του διαμερίσματα στη βίλα των Βάγκνερ». Ο Χίτλερ έλεγε στα παιδιά ότι μετά τη νίκη των ναζί αυτοί οι δύο θα είχαν τον έλεγχο όλων των θεάτρων του κόσμου, ο Βίλαντ της Δύσης και το Βόλφγκανγκ της Ανατολής. Ημερολόγια αποκαλύπτουν ότι και ο Γκαίμπελς και ο Χίτλερ γνώριζαν την ομοφυλοφιλία του Ζίγκφριντ, αλλά δεν την αποκαλύψαν ποτέ για να μην πλήξουν το «ιερό» φεστιβάλ.

Μετά τον θάνατο του Ζίγκφριντ, ισχυρίζεται ο συγγραφέας, ο Χίτλερ πρότεινε στη γιαγιά του Βίνιφρεντ να την παντρευτεί, όμως εκείνη αρνήθηκε, γιατί έτσι θα έχανε τη διεύθυνση του Φεστιβάλ, σύμφωνα με τον όρο του Ζίγκφριντ.

Η σχέση τους, όμως, παρέμεινε θεομή, όπως ήταν πάντα: και εδώ ο Γκόντφριντ επαναλαμβάνει το γνωστό ανέκδοτο, που θέλει τη Βίνιφρεντ να στέλνει στον Χίτλερ το χατίρι στο οποίο έγραψε το μανιφέστο του «Ο Αγών μου», μέσα στη φυλακή. Αυτά τα ανέκδοτα, και εν πολλοίς το βιβλίο ολόκληρο, δεν στηρίζονται σε αποδεικτικά στοιχεία. Για παράδειγμα, κάποια φιλμ που υποτίθεται ότι έδειχναν φιλικές συγκεντρώσεις των Βάγκνερ, στις οποίες ο Χίτλερ ήταν προσκεκλημένος έχουν μυστηριωδώς «χαθεί». Ο Γκόντφριντ απαγγέλλει κατηγορίες από μνήμης, συχνά χωρίς να επικαλείται συγκεκριμένα πρόσωπα ή δευτερεύουσες πηγές.

Οι κριτικοί δεν έχουν πεισθεί από τις καταγγελίες του: ο μελετητής του Βάγκνερ Φρόντριντ Σποτς, π.χ., τις απορρίπτει ως ολοσχερώς αβάσιμες.

Αξιοπίστο η όχι, το βιβλίο έχει δραματικές συνέπειες στη Γερμανία. Μια έκθεση που θα γιόρταζε την 100η επέτειο από τη γέννηση της Βίνιφρεντ και θα διοργανωνόταν παράλληλα με το Φεστιβάλ, αναβλήθηκε. Στη συνέντευξη τύπου που έδωσε με

την έναρξη του Φεστιβάλ, ο Βόλφγκανγκ κατήγγειλε το βιβλίο του Γκόντφριντ ως απολύτως φανταστικό: μια «μυθολογία», και μάλιστα «ισχυρή και πρωτόγονη». Αρνήθηκε επίσης ότι του είχε απογορεύσει την είσοδο στο Festspielhaus: η απαγόρευση ισχύει, είπε, για τη βίλα των Βάγκνερ.

Σε παρακμή

Και σαν να μην έφταναν όλα αυτά, το Φεστιβάλ έχει μπει σε μια μακρά περίοδο παρακμής. «Κανένα πείραμα. Να διατηρηθεί στο στάτους quo, πάση θυσία», έγραψε η εφημερίδα «Süddeutsche Zeitung» του Μονάχου. «Στο στενό μονοπάτι ανάμεσα στη νοσταλγία και την παρακμή, το Φεστιβάλ έχει από καιρό χάσει το όραμά του». Ο Hans - Klaus Jungheinrich, κριτικός της Frankfurter Rundschau, συνέκρινε την «τελευταία περίοδο Βόλφγκανγκ, με την περίοδο στασιμότητας του Μπρέζνιεφ, λίγο πριν από την κατάρρευση της ΕΣΣΔ». Τόσο μεγάλο είναι το δημιουργικό κενό στο Φεστιβάλ, που πολλοί κριτικοί - μέλη του ιδρύματος που διαχειρίζεται τα του Φεστιβάλ από το 1973 - ερωτοτροπούν με την ιδέα ενός διευθυντή που να μην ανήκει στην οικογένεια Βάγκνερ. Ένα από τα ονόματα που ψυθυρίζεται είναι αυτό του μαέστρου Ντάνιελ Μπάρενμποϊμ, που είναι Εβραίος και πολιτογραφημένος Ισραηλινός.

Ο Γκόντφριντ σταθερά επαναλαμβάνει πως ο ίδιος δεν ενδιαφέρεται για τη διεύθυνση: όχι όμως και η εξάδελφη του Νίκη, κόρη του Βίλαντ, ή η αδελφή του Εύα. Πάντως ο ίδιος ο Βόλφγκανγκ βλέπει ως συνεχιστή του τη σύζυγό του Γκούντρουν, είναι όμως αμφίβολο αν θα καταφέρει να την επιβάλει.

Παρά τις κακές κριτικές, όμως, και τη στασιμότητα των παραγωγών, το Φεστιβάλ εξακολουθεί να προσελκύει πλήθη πιστών. Φυσικά, όπως υπογραμμίζει η Νίκι Βάγκνερ, αυτό δεν πιστοποιεί την υγεία του Φεστιβάλ. «Τι σημαίνει να λέμε "η επιχείρηση πηγαίνει καλά, τα εισιτήρια εξαντλούνται;"», ρωτάει. «Αυτό δεν αποδεικνύει πως ό,τι ανεβαίνει στη σκηνή του Μπαϊρόιτ είναι τέχνη».

[Time - Καθημερινή 17.8.1997]

ρούμε να εστιάσουμε τους λόγους που τα τρία τρένα είχαν τεθεί σε κίνηση έξι ημέρες προτού το αγγλικό στρατεύματα απελευθερώσουν το στρατόπεδο του Bergen - Belsen.

Δεκατρείς ολόκληρες ημέρες περιπλανιόταν το τρένο με τους 2.500 ομήρους σε μια από τους βομβαρδισμούς κατεστραμμένη Γερμανία. Δύο ολόκληρες ημέρες χρειάστηκε για να διασχίσει μόνο το Βερολίνο. Τελικά, 130 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της γερμανικής πρωτεύουσας, κοντά στο χωριό Troebitz, στο σημερινό κρατίδιο του Βραδεμβούργου, μια χαλασμένη γέφυρα εμποδίζει το τρένο να συνεχίσει την πορεία του. Τόσο οι φύλακες όσο και το προσωπικό του τρένου αφήνουν τους κρατούμενους μέσα στα βαγόνια μόνους τους και απομακρύνονται. Επί τρεις ημέρες στάθμευε το τρένο ώσπου στις 23 Απριλίου 1945 στάλθηκε από το Troebitz ένα τηλεγράφημα προς τον Ι. Στάλιν, στο οποίο οι επιζήσαντες εξέφραζαν την ευγνωμοσύνη τους για την απελευθέρωσή τους. Το κείμενο υπογράφεται από εννέα άτομα που αντιπροσωπεύουν τις εθνικές ομάδες των επιζώντων. Ως αντιπρόσωπος της ελληνικής ομάδας, δηλαδή όλων σχεδόν των Ελληνοεβραίων προσωποποιήτων του Bergen - Belsen, υπογράφει ο δρ. Κόρετς, ο τελευταίος αρχιρραβίνος της Θεσσαλονίκης (1933 - 1943). Είναι ο Σέβν Ελιέξερ Κόρετς για τον οποίο άλλοι νόμιζαν ότι είχε λιντσαριστεί από τους ομοθησικούς του κατά την απελευθέρωση του Bergen - Belsen και άλλοι ότι είχε πεθάνει πριν από την απελευθέρωση του στρατοπέδου. Στην πραγματικότητα ο Κόρετς πεθαίνει στο Troebitz. Ο Κόρετς και η οικογένειά του (γυναίκα και δύο παιδιά) είχαν μεταφερθεί με την αποστολή Εβραίων της Θεσσαλονίκης στις 2 Αυγούστου 1943 στο στρατόπεδο συγκεντρώσεως του Bergen - Belsen. Αυτή η ομάδα που αποτελούνταν από συνολικά 74 προύχοντες της εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης ήταν από τους πρώτους ομήρους που φυλακίστηκαν σε αυτό το λεγόμενο «στρατόπεδο ανταλλαγών». Επάνω στο τρένο που σταμάτησε στο Troebitz βρισκόνταν τόσο αυτός όσο και η οικογένειά του. Από τις 2.500 κρατούμενους που αρχικά επιβιβάστηκαν στο τρένο, οι 200 θα πεθάνουν μέσα στα βαγόνια και άλλοι 300 στο χωριό. Λιμοζτονία, αλλά κυρίως η επιδημία τύφου ήταν η αιτία θανάτου. Από τύφο πεθαίνουν και πέντε Ελληνοεβραίοι οι τάφοι τους βρίσκονται στο εβραϊκό νεκροταφείο που δημιουργήθηκε κατά το τρίμηνο της παραμονής των Εβραίων

στο Troebitz. Ανάμεσά τους είναι και ο τάφος του αρχιρραβίνου Κόρετς, θύμα και αυτός της επιδημίας του εξανθηματικού τύφου. Στο επιτύμβιο αναφέρεται ως ημέρα θανάτου η 3η Ιουνίου 1945, μία ημέρα μετά τα γενέθλιά του (2 Ιουνίου 1894).

Οι φήμες για το πώς και πού απεβίωσε είναι χαρακτηριστικές της κυρίαρχης εικόνας γύρω από το άτομο του αρχιρραβίνου. Δηλαδή αυτής του συνεργάτη των Γερμανών κατακτητών που συνέβαλε με τη στάση του στην εξόντωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Στερεότυπα διατηρείται αυτή η εικόνα χωρίς να εξετάζεται κριτικά η ζωή, η προσωπικότητα και ο ρόλος του Κόρετς κατά, αλλά και πριν από τον πόλεμο. Ο Μιχαήλ Μόλχο, συγγραφέας του βιβλίου «In Memoriam», ο κύριος κατήγορος της στάσης που πήρε ο Κόρετς κατά την περίοδο της Κατοχής, έγραφε, μερικές εβδομάδες προτού πεθάνει, σε ένα γράμμα του στις 11 Δεκεμβρίου 1959 από το Μπουένος Άιρες στη χήρα του Κόρετς: «Τώρα που ησυχάσαν τα πνεύματα, είμαι σε θέση να εξετάσω νέες ενδείξεις για το τι έχω εγώ ή άλλοι δημοσιεύσει σχετικά με την ακούσια συνεργασία (με τους Γερμανούς) του μακαρίτη άνδρα σας» (Ahora que se calmaron los amimos, estoy haciendo nuevas indagaciones para averiguar lo que yo y otros hemos publicado a proposito de la inconsciente colaboracion de su finado marido). Από τότε έχουν περάσει 35 χρόνια και τα πνεύματα δεν έχουν ησυχάσει ακόμη.

Αφορμή γι' αυτό το άρθρο ήταν μια τελετή σε αυτό το γερμανικό χωριό στις 27 Απριλίου 1995. Με την παρουσία του πρωθυπουργού του κρατιδίου του Βραδεμβούργου και πλήθος κόσμου, οι «Εβραίοι του Troebitz» γιόρτασαν τα 50 χρόνια από τη διάσωσή τους. Από τους περίπου 300 που ζουν ακόμη στην Αυστραλία, Ελλάδα, ΗΠΑ, Ιαπωνία, Ισραήλ, Ολλανδία και σε άλλα μέρη του κόσμου, ήρθαν στο Troebitz και συμμετείχαν στις εκδηλώσεις 84 άτομα μαζί με 120 παιδιά και συγγενείς τους. Την οργάνωση αυτής της συνάντησης είχε αναλάβει ο σύλλογος των επιζώντων που ήταν επιβάτες του «τρένου θανάτου». Πρόεδρος του συλλόγου είναι ο κ. Λεωνίδας Κόρετς, γιος του τελευταίου αρχιρραβίνου της Θεσσαλονίκης.

[Ο κ. Παναγιώτης Κονταράνης είναι ιστορικός και διαμένει στο Βερολίνο.

– Το παραπάνω κείμενο δημοσιεύτηκε στο *Βήμα* 7.5.1995]

Ο 138^{ος} Ψαλμός

Του κ. ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΙΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ενας απ' τους μεγαλοπρεπέστερους ψαλμούς του βιβλίου των Ψαλμών του αρχαίου Ισραήλ αλλά και από τους καλύτερους της παγκόσμιας φιλολογίας, θεωρείται ο 138ος (ΡΛΘ = 139ος κατά το εβραϊκό - μασωριτικό κείμενο). Και τούτο, διότι ο Ψαλμός αυτός εμπεριέχει βαθύτατους στοχασμούς πάνω στο θέμα της «παρουσίας» του Θεού στη ζωή του ανθρώπου. Μάλιστα από πολλούς μελετητές θεωρείται ως ένας locus classicus για τη διδασκαλία περί παντοδυναμίας και παντογνωσίας του Θεού.

Παράλληλα, από λογοτεχνική άποψη, εκτός από τη μεγάλη ωραιότητα των ιδεών που περιλαμβάνει ο ψαλμός αυτός, έχει λαμπρό ύφος, αισθαντικότητα, πλουσιότατο λυρισμό, πληθμονή εικόνων και ζωντανά σχήματα λόγου. «Όσο περισσότερο τον διαβάζει κανείς, τόσο περισσότερο τον θαυμάζει, ανακαλύπτοντας σ' αυτόν μεγάλα βάρη», παρατηρεί εύστοχα ο καθηγητής Π. Τρεμπέλας.

Στον εν λόγω ψαλμό διακρίνονται τέσσερις οιοι στροφές. Στην πρώτη (στίχ. 1 - 6) εξυμνείται η παντογνωσία του Θεού. Στη δεύτερη (στίχ. 7 - 12) τονίζεται η διά του πνεύματός του πανταχού παρουσία του. Στην τρίτη (στίχ. 13 - 18) περιγράφεται η τέλεια γνώση του Θεού

για τον άνθρωπο, πριν ακόμα γίνει πλήρης άνθρωπος· και στην τέταρτη (στίχ. 19 - 24) ο ψαλμωδός στρέφεται σε ηθικά θέματα, αντιπαράβαλλοντας την κακία των ασεβών με τη δική του αθωότητα.

Ο ψαλμός αυτός σύμφωνα με την επιγραφή του (Λαμνασέαχ λε Δαβίδ Μιζμόρ = εις τον αρχιμουσικόν, ¹Ψαλμός του Δαβίδ) αποδίδεται στο μεγάλο ποιητή και μύστη του αρχαίου Ισραήλ, το βασιλιά Δαβίδ. Αν λάβουμε υπ' όψη μας αυτά που σημειώθηκαν παραπάνω, φαίνεται πολύ πιθανόν ο ψαλμός αυτός να έχει δαβιδική προέλευση, αν και μερικοί ερευνητές εξ αιτίας των υπαρχόντων στο κείμενο αραμαϊσμών, τείνουν να τον κατεβά-

σουν στους μεταιχμαλωσιακούς χρόνους.

Παρακάτω μεταφράζω, καλύτερα: προσπαθώ ν' αποδώσω σε λογοτεχνική μορφή τον ψαλμό αυτό στη νεοελληνική, στηριζόμενος κυρίως στο αρχαίο εβραϊκό - μασωριτικό κείμενο, αλλά και στην αρχαιότερη μετάφραση των Ο'. Για το μασωριτικό κείμενο χρησιμοποίησα τη διγλώσση (εβραϊκή - αγγλική) έκδοση του Jay Green, The Interlinear Hebrew - Greek English Bible (1979).

Για την καλύτερη λογοτεχνική απόδοση, σε ορισμένα σημεία έλαβα υπ' όψη μου και την μετάφραση από το διορθωμένο εβραϊκό του καθηγητή Αθ. Π. Χαστούπη (Αγία Γραφή, τόμος Β', Αθήνα 1960), την έκδοση Αγία Γραφή - Βίβλος (εκδ. Κοινοπολιτοδυνεία), καθώς και την εβραϊκή καθολική μετάφραση The New Jerusalem Bible (Standard Edition, London 1985).

Στο τέλος, επακολουθούν μερικές σημειώσεις, σε οποία σημεία του ψαλμού χρησιμοποίησα τα παρακάτω.

- 1 Γιαχβέ, σε με δοκίμασες και με γνώρισες
- 2 Εσύ γνωρίζεις πότε σηκώνομαι και πότε κάθομαι.
Εσύ από μακριά καταλαβαίνεις τους λογισμούς μου.
- 3 Σν ερευνάς πότε περπατάω και πότε πλαγιάζω
και πρωτογνωρίζεις το κάθε τι της περπατησίας μου.
- 4 Γιατί προτού καν φτάσει λόγος στη γλώσσα μου⁽¹⁾
Ιδού Γιαχβέ, εσύ όλα τα γνωρίζεις!
- 5 Με περικυκλώνεις από μπρος κι από πίσω
κι απλώνεις το χέρι σου πάνω μου.
- 6 Για μένα αυτή η γνώση ξεπερνάει κάθε θαυμασμόν
Είναι τόσο μεγάλη, που να τη συλλάβω δε μπορώ!
- 7 Πού να πάω από το πνεύμα σου
κι απ' το πρόσωπό σου πώς (μπορώ) να ξεφύγω;
- 8 Αν στα ουράνια ανεβώ, εκεί 'σαι σν
αν κατεβώ στο Σιεώλ, εκεί⁽²⁾ πάλι σν είσαι...
- 9 Αν φτερουγίσω με τις φτερούγες της αιγής
και στην εσχатиά της γης σκηνώσω και στ' ακροθαλάσσι,

- 10 κι εκεί το χέρι σου πάλι θα με οδηγή
 ναι, το δεξί σου χέρι, γερά θα με κρατάει.
- 11 Αν πω: Ας έρθει το σκοτάδι να με σκεπάσει
 κι η νύχτα ας με περιτυλίξει⁽¹⁾, θάταν μάταιο·
- 12 γιατί το σκοτάδι για σένα δεν είναι σκοτάδι
 και η νύχτα φωτεινή 'να σα μέρα.
 (Το σκοτάδι της είναι σα το φως)⁽²⁾
- 13 Γιατί συ έπλασες τα σωθικά μου,
 με διαμόρφωσες στη μήτρα της μάνας μου.⁽³⁾
- 14 Γι' αυτό λοιπόν, θα σε δοξολογώ
 γιατί μ' έπλασες με τρόπο φοβερόν
 Τα έργα σου (είναι) αξιοθαύμαστα
 και η ψυχή μου τούτο κάλλιστα το ξέρει.
- 15 Τα κόκκαλά μου από σένα δεν κινήθηκαν όταν κρινά μ' έπλαθες,
 όταν διαμορφωνόμουν στα κατώτερα μέρη της γης⁽⁶⁾.
- 16 Το αδιαμόρφωτό μου (έμβρυο) είδαν τα μάτια σου
 κι όλα⁽⁷⁾ στο βιβλίο σου ήταν γραμμένα.
 Κάθε τι που έφτιαξες υπήρχε.⁽⁸⁾
- 17 Πόσο πολύτιμες είναι για μένα οι βονλές σου Θεέ μου!⁽⁹⁾
- 18 Θάθελα να τις απαριθμήσω, μα είναι πιότερες
 κι από τους κόκκους της αμμονδιάς.
 Ξυπνάω, κι ακόμα μαζί σου είμαι...
- 19 Α, και να θανάτωνες Θεέ τους ασεβείς!
 τους 'ματόβρεχτους άντρες να 'παρνες από κοντά μου,
 20 αυτούς που βλαστημάνε σε βάρος σου μ' ασέβεια,
 τους εχθρούς σου, που μάταια παίρνουν τ' όνομά σου!
- 21 Μη δε μισώ Γιαχβέ αυτούς που σε μισούν⁽¹⁰⁾
 και δεν αποστρέφομαι 'κείνους που κόντρα σε πάνε;
 22 Ναι, πολύ τους απεχθάνομαι
 για εχθρούς μου τους λογαριάζω.
- 23 Ω Θεέ, δοξίμασέ με και γνώρισε την καρδιά μου
 δοξίμασέ με και γνώρισε τις σκέψεις μου.
 Για δες μην υπάσχει στράτα άνομη σε μένα
 Και στο δρόμο της αιωνιότητας, οδήγησέ με!⁽¹¹⁾

Σημειώσεις:

(1) Το Μαωοριτίζο Εβραϊκό κείμενο διαφέρει εδώ από το κείμενο των Ο'. Στους Ο' διαβάζουμε: «ότι ουκ εστί δόλος εν γλώσσῃ μου».

(2) Σιεώλ είναι η εβραϊκή λέξη για τον 'Αδη. Πολλοί μεταφραστές αφήνουν τη λέξη αμετάφραστη, γιατί εννοϊολογικά διαφέρει από την αγγλοελληνική έννοια.

(3) Η απόδοση εδώ σύμφωνα με το χειρόγραφο που βρέθηκε σε σπήλαιο του Κοιμράν (χειρόγραφο της Νεκρής Θάλασσας), που χρονολογείται γύρω στο 100 π.Χ., και θεωρείται από τους φειννητές πιο αυθεντική γραφή.

(4) Πολύ πιθανόν ο στίχος να είναι μια παρεμβολή στο αρχικό κείμενο.

(5) Κατά τους Ο' «ότι συ εκτήσω τους νεφρούς μου, Κύριε, αντελάβω μου εκ γαστρός μητρός μου». Οι νεφροί κατά την Εβραϊκή Ψυχολογία είναι έδρα των επιθυμιών και των

παθών, των αδύτων του ανθρώπου (Ι. Γιαννιζόπουλος).

(6) Πρόκειται για θανάσια μεταφορική εικόνα της σύλληψης του ανθρώπου, της γονοφορίας του εμβρύου μέσα στη μητρική μήτρα, που παραβάλλεται με ερεβोधη και άγνωστα μέρη του εσωτερικού χώρου της γης. Οι Ο' έχουν: «το αζατέργαστόν μου είδον οι οφθαλμοί σου».

(7) Ενν. όλα τα μέλη του σώματός μου· και άλλους μεταφραστές και σχολιαστές ενν. όλες τις μέρες της ζωής μου, βλ. απόδοση της Jerusalem Bible.

(8) Εβρ. qere ορισμένα εβραϊκά χειρόγραφα έχουν τη γραφή «δεν υπήρχε», δηλ. το ν' γμα είναι «όταν το κάθε (μέλος) που έφτιαξες δεν υπήρχε».

(9) Πβλ. τη διαφορετική γραφή των Ο' «εμοί δε λίαν επιμήθησαν οι φίλοι σου, ο Θεός, λίαν εκραταιώθησαν αι αρχαί αντών».

(10) Το μίσος του Ψαλμωδού εδώ, πρέπει να εννοηθεί ως αποστρέψη του προς τους ασεβείς και όχι ως μίσος με την έννοια της διενέργειας κακού και εκδικήσεως (πβλ. Δευτ. 21,15 πβλ. Λουκ. 14,26). Οι εχθροί του Θεού είναι και εχθροί του Ψαλμωδού. Το τμήμα των ψαλμών από το εδ. 19 και επ. αποκατά έντονο ηθικό χρώμα και μπορεί να συσχετισθεί με τους ψαλμούς καταρών (imprecatory Psalms) που υπάχονται και σ' άλλα ψαλμικά κείμενα. Πρόκειται για αποστρέψη εκ μέρους του ψαλμωδού των εχθρού του Θεού του.

(11) το εδ. 23 ανήκει κατά την ωραία παρατήρηση του Eaton, «στα χωρία της Παλαιάς Διαθήκης, που θέτουν το θέμα της αυτοσυμνειδησίας του ανθρώπου».

[Ο κ. Δημ. Τσινικόπουλος είναι διηγήτορας στη Θεσσαλονίκη και συγγραφέας]

Το δράμα των Ελληνοεβραίων στη γερμανική κατοχή και ο αγώνας του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ για τη σωτηρία τους

ΤΟΥ κ. ΣΤΑΥΡΟΥ ΑΒΔΟΥΛΟΥ

Σε κάθε αντιστασιακό όταν διαβάσει δημοσιεύματα που αναφέρονται στην εποχή της ηρωικής και ανεπανάληπτης αντιστασιακής εποποιίας ξαναζωντανεύουν και ξανάρχονται στη θύμησή του γεγονότα ανάλογα που και εκείνος βίωσε τη συγκλονιστική εκείνη περίοδο. Αυτό συνέβη και με μένα όταν διάβασα στο περιοδικό μας ΕΑΜ - Αντίσταση, στο τελευταίο τεύχος, όσα αναφέρονται στο «δράμα των Ελληνοεβραίων κατά τη γερμανική κατοχή». Στάθηκα ιδιαίτερα στο κεφάλαιο V που αφορά την εκτόπισή τους από την πατρίδα τους τη Θεσσαλονίκη και συγκεκριμένα σ' αυτό που αναφέρει «... οι φρουροί τους συμπεριφέρονται σαν κτήνη, κακοποιούν απάνθρωπα τους εκτοπιζομένους και φτάνουν μέχρι το σημείο να μαστιγώνουν άρρωστους άνδρες ή γέροντες γιατί οι

τελευταίοι είναι ανίκανοι να ανεβούν στο τρένο χωρίς βοήθεια. Οι Εβραίοι εργάζονται σε βαρύνοντα εμπορεύματα 70 άτομα ανά βαγόνι. Μεταξύ τους υπάρχουν ασθενείς και γυναίκες ετοιμοθάνατες».

Και τι δε μου θυμισε αυτή η συγκλονιστική περιγραφή που αναφέρεται στα δεινοπαθήματα αυτών των συνανθρώπων μας... Τι εφιαλτικές εικόνες ξαναζωντάνεψαν στη μνήμη μου τις οποίες απο παλιά είχα καταχωσιάσει στα καταφύγια της ψυχής μου, γιατί η θύμησή τους με πλήρωνε... Ήταν, αν θυμάμαι καλά, Ιούλης του 1944 και ημίονο Γερμανοκρατούμενος των SS στο στρατόπεδο «των αδικαστών θανατοποιυντών» στο Χαϊδαρι. Παρακολούθησα τότε μια ακόμα πιο συγκλονιστική τριγυρία, την οποία και περιγράψω στη συνέχεια. Θα μου επιτραπεί όμως να αναφερθώ στο κλίμα που επικρατούσε την εποχή εκείνη και τις συνθήκες

ΚΑΙ Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΟΥ ΕΑΜ - ΕΛΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΩΤΗΡΙΑ ΤΟΥΣ

κάτω από τις οποίες βρέθηκαν στην ανάγκη να παρακολουθήσω αυτή την ανείπωτη δοκιμασία αυτών των αθώων συμπατριωτών μας.

Το στρατόπεδο του Χαϊδαρίου διευθύνονταν από τα SS που είχαν το άντρο τους σε ένα μεγάλο κτίριο στην οδό Μέρλιν. Στα δωμάτιά του, ανώγεια και υπόγεια, που τα χρησιμοποιούσαν για ανακριτικά γραφεία και για κρατητήρια, βασανίζανε απάνθρωπα τους αγωνιστές της αντίστασης.

Εκεί λάβαιναν χώρα τα πιο αποτρόπαια εγκλήματα σε βάρος των λαϊκών αγωνιστών, εγκλήματα που δεν μπορεί να τα συλλάβει ανθρώπινος νους. Σ' αυτά τα ανήλια υπόγεια βόγκαν τραγικό θάνατο πολλοί αφανείς ήρωες της εθνικής αντίστασης.

Κάθε πρωί κατέφθαναν στο Χαϊδάρι από τη Μέρλιν ένα αυτοκίνητο κούρσα μπροστά και ένα άλλο με καρότσα και φέρνανε τις γραπτές εντολές προς τη διοίκηση. Είχαμε μάθει αυτό το καθημερινό δρομολόγιο και το τι διαταγές θα φέρνανε. Θα ήταν ή ο μεγάλος κατάλογος με τα ονόματα των αγωνιστών που θα παίζοναν για εκτέλεση ή ένας μικρός με λίγα ονόματα για την ανάκριση. Όμως και ο δεύτερος κατάλογος μας τρώμαζε γιατί γνωρίζαμε τι περιμενε τους συναγωνιστές μας. Μαζί με τους υπό ανάκριση θα ανεβαίνανε στην καρότσα και τρεις άλλοι κρατούμενοι. Ένας ηλεκτρολόγος, ένας υδραυλικός και ο επιγραφοποιός. Αυτούς τους τρεις τους επέλεγε η αθέατη ηγεσία μας που για λόγους ασφαλείας ήταν γνωστή σε έναν πολύ μικρό κύκλο κρατουμένων. Όμως οι τρεις αγωνιστές έπρεπε να είναι της απόλυτης εμπιστοσύνης γιατί θα ήσαν και αποδέκτες σοβαρών, και προς τα μέσα και προς τα έξω μηνυμάτων.

Επιγραφοποιός όπως γράφει και στο βιβλίο του ο Θέμος ο Κορνάρος, ήταν ο Πειραιώτης δικηγόρος ο Σταύρος Αβδούλος. Ποια ήταν η δουλειά μου; Οι Γερμανοί των SS είχαν ληστέψει όλα τα καταστήματα των Ελληνοεβραίων και άλλων Ελλήνων και είχαν γεμίσει μεγάλες αποθήκες γύρω από την οδό Μέρλιν και πίσω στη Σέκερη. Όλα αυτά τα είδη ρουχισμού, υπόδησης, έργα τέχνης κ.λπ. τα στέλνανε στα σπίτια τους στη Γερμανία. Γεμίζανε ξύλινα κιβώτια και για το κάθε κιβώτιο μου δίνανε γραμμένα σε ένα πρόχειρο χαρτί τα στοιχεία του παραλήπτη. Αυτά τα αποτύπωνα με καλλιγραφικά γράμματα και με τη χρησιμοποίηση ενός μαρκαδό-

ρου πάνω σε κάθε κιβώτιο.

Μια μέρα που θα αναχωρούσε τρένο για τη Γερμανία φωνάξανε 5 κρατούμενους, ανάμεσα σ' αυτούς και εγώ, και μας διατάξανε να φορτώσουμε σε δύο καμιόνια μερικές δεκάδες από αυτά τα κιβώτια και στη συνέχεια κατευθυνθήκαμε στον Ρουνφ απ' όπου θα έφειγε το τρένο. Ήταν από κείνους τους παλιούς συρμούς που στα ανοιχτά βαγόνια βάζανε τα ζώα, άλογα ή βοοειδή και στα κλειστά τα εμπορεύματα. Την ώρα που κουβαλάγαμε στο βαγόνι και εναποθηκεύαμε τα κιβώτια παρατηρήσαμε ότι στα άλλα βαγόνια είχανε μέσα στο καθένα τρία ξύλινα βαρελάκια με νερό, συνολικά γύρω στις 200 οκάδες, καμιά εκατοστή μαύρες κουραμάνες, περί τα 15 πακέτα με θρεφνήν περίπου 50 οκάδες και τρία δοχεία γεμάτα ελιές. Δεν θυμάμαι να είδα τίποτα άλλο.

Δεν είχαμε τελειώσει το ξεφόρτωμα όταν φτάσανε τρία ή τέσσερα στρατιωτικά καμιόνια με στοιβαγμένους σ' αυτά Ελληνοεβραίους που τους φέρνανε από τα Δωδεκάνησα. Οι Ιταλοί μέχρι που συνηκολογήσανε δεν τους είχανε πειράξει. Αυτό όμως δεν θα το ανέχονταν για πολύ η μαύρη ψυχή υπηκόων του Χίτλερ. Ήταν άνδρες, γυναίκες, γέροι και νέοι και μικρά παιδιά. Όπως ήτανε όλοι τους

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΝΙΣΗΜ ΜΑΪΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Σουρμελή 2 • 104 39 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 88 39 951-3

E-mail: hhkis@netor.gr

Internet site: <http://www0.netor.gr/diafora/jews/kis.htm>

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντων 25 Αθήνα, τηλ.: 72 18 421

Διανέμεται Δωρεάν

ΚΑΙ Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΟΥ ΕΑΜ - ΕΛΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΩΤΗΡΙΑ ΤΟΥΣ

ταλαιπωρημένοι από τις αφάνταστες κακουχίες και το ψυχολογικό σοκ φάνταζαν ανθρώπινα δράκοντα και γι' αυτό δεν τους ήταν καθόλου εύκολο να κατεβούν αμέσως από το αυτοκίνητο πηδώντας κάτω, όπως τους διατάζανε οι φρουροί τους.

Και τότε παρακολούθησαμε άφωνοι και με κομμένη την ανάσα κάτι το τρομερό. Οι άνδρες των SS αυτά τα ανθρωπόμορφα τέρατα σαλτάρισαν πάνω στα καμιόνια και επέπεσαν με μανία σ' αυτούς τους ανήμπορους και απόκληρους της τύχης συνανθρώπους μας. Άρχισαν να τους κλωτσούν, να τους χτυπούν με πάθος με τα μαστίγια τους και να τους πετάνε κάτω σαν τα τσιουβάλια τον έναν πάνω στον άλλο. Και σε κάποια στιγμή παρακολούθησαμε μια συγκλονιστική εικόνα που ποτέ δεν θα φύγει από τη θύμησή μου. Ένα από αυτά τα κτήνη όταν είδε μια πανέμορφη κοπέλα την χτύπησε στο πρόσωπο με το μαστίγιο δύο ή τρεις φορές και όχι μονάχα καταμάτωσε το πρόσωπό της αλλά το πιο τραγικό είδαμε να χύνεται, στην κυριολεξία, το μάτι της και να πέφτει κάτω λιπόθυμη. Τέτοια φρίκη δεν είχαμε νιώσει ούτε στο Χαϊδάρι τις ώρες εκείνες που παίρνανε από κοντά μας ανά 50 ή 100 ή και 200 συντρόφους μας για να τους οδηγήσουν στον τόπο της εκτέλεσης καθώς επίσης όταν τις τραγικές εκείνες στιγμές που περιμέναμε ν' ακούσουμε και το όνομα το δικό μας για να ακολουθήσουμε τη σκληρή μοίρα των συντρόφων μας.

Στη συνέχεια τα ίδια αυτά κτήνη των SS με σπρωξίματα, κλωτσιές και μαστιγώματα τους πέταγαν στα βαγόνια κι αφού τους στριμώχνανε όρθιους - δεν υπήρχαν καθίσματα - τον ένα κολλητά τον άλλο τους κλειδώνανε με ένα μεγάλο λουκέτο που βάζανε σε μια εξωτερική αμπαρά.

Κλειδαμπαρωμένοι εκεί μέσα κάτω από αυτές τις απάνθρωπες συνθήκες με τροφή και νερό που δεν επαρκούσαν ούτε για τρεις μέρες, με ανύπαρκτο χώρο για να κάνουν τις σωματικές τους ανάγκες και με την καλοκαιριάτικη ζέση οι δύσμοιροι αυτοί συνάνθρωποι μας θα κάνανε το ταξίδι τους που δεν είχε γυρισμό... Είναι ποτέ δυνατόν να λησμονηθούν αυτά; Δεν γίνεται γιατί έχουνε ζυμωθεί με την ύπαρξή μας.

Μια και μιλάμε όμως για το δράμα αυτών των συμπατριωτών μας Εβραίων θεωρώ καθήκον μου να υπογραμμίσω τη μεγάλη συμβολή του ΕΑΜ και

του ΕΛΑΣ στη διάσωση ενός σημαντικού τμήματος του εβραϊκού πληθυσμού. Πιστεύω μάλιστα ότι δεν έχει εκλαΐκευτεί όσο θα έπρεπε η προσφορά αυτή και τούτο οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος, όπως θα δούμε στη συνέχεια, στην προσπάθεια των «σημμαζικών» παράγοντα δηλαδή των φίλων μας των Άγγλων. Στην παραπάνω έκθεση που δημοσιεύτηκε το 1943 από την ελληνική κυβέρνηση τον Καΐρον, και αναδημοσιεύεται στο περιοδικό μας, αναφέρεται ότι από τους Ελληνοεβραίους της Θεσσαλονίκης σώθηκαν 5.000, εκ των οποίων οι 4.000 από το ΕΑΜ που προσχώρησαν στους αντάρτες του Ολύμπου. Όμως η συμβολή του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ στη διάσωση των Εβραίων απλώνεται σ' ολόκληρη την Ελλάδα. Πάνω σ' αυτό υπαρκτή η πιο αυθεντική μαρτυρία. Θα αναφερθώ στο βιβλίο μου «Γιατί χάθηκε η νίκη». Στις σελίδες 52 και 53 γράφω επί λέξει: «... στις 13.7.1944 ο Αρχιεπίσκοπος της Αθήνας με μήνυμά του προς τις σημμαζικές κυβερνήσεις κατήγγειλε τον αντισημιτισμό των Ράλλη και τόνιζε: Από τις 100.000 Εβραίους της Ελλάδας μόνο 10-20.000 έχουν σωθεί από τη γενομανική κόλαση και αυτοί χρωστάνε τη σωτηρία τους στο ΕΑΜ - ΕΛΑΣ και την αλληλεγγύη του ελληνικού λαού. Το μήνυμα στάλθηκε και στον πρόεδρο των ΗΠΑ Ρούσβελτ. Στις 7.8.1944 ο Ήντεν, υπουργός των Εξωτερικών της Αγγλίας, έστειλε στον Χάιφαζ, πρεσβευτή της χώρας των στις ΗΠΑ, τις ακόλουθες οδηγίες «Οποιαδήποτε δημοσιότητα στις ΗΠΑ υπέρ του ΕΑΜ σχετικά με τις αποδράσεις Ελλήνων Εβραίων πρέπει να εμποδιστεί ή να υποτιμηθεί: Ι. Ανδρικόπουλος (τομός Α' σελίδα 271)». Η βρώμικη πολιτική των Άγγλων απέναντι στο λαϊκό κίνημα δεν είχε όρια.

Οι αγωνιστές της Αντίστασης πιστοί στα οργάνιστικά οράματα που τους ενέπνευσε το ΕΑΜ ήταν φανατικοί εχθροί των φυλετισμών και θρησκευτικών διακρίσεων. Γι' αυτό, παρά τις εξοντωτικές κυρώσεις με τις οποίες οι Γερμανοί απειλούσαν όσους θα βοηθούσαν τους Εβραίους, αφανίστηκαν διακινδυνεύοντας και τη ζωή τους και περιέσφαξαν ένα σημαντικότερο τμήμα του εβραϊκού πληθυσμού όπως με τόση εντιμότητα και ειλικρίνεια αναγνωρίζει και ο Αρχιεπίσκοπος της Αθήνας.

[Από το **ΕΑΜ - Αντίσταση**, Ιαν. - Μαρτ. 1996]

Το άστρο του Κοέν

της κας ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΜΑΥΡΙΔΟΥ

Ο χρόνος αδιάφορος και ψυχρός, δε θα μπορέσει να σβήσει από της θύμησής μου το βαθύ κόσμο την εικόνα της φρίκης που ανεξίτηλα χαραχθηκε στις νεανικής μου ζωδιάς τα βάθη. Ούτε η Ανατολή, ούτε η Δύση, που αδιάκοπα τον κύκλο γράφουν της τροχιάς τους, δεν θα μπορέσουν να τη σβήσουν ώστε να κλονίσουν την άγια εμπιστοσύνη στις πανανθρώπινες αξίες, στην έννοια του Δικαίου, της Ισότητας, της Αγάπης, της Ανθρωπιάς.

Δε θα μπορέσουν να σβήσουν.. θυμιάμαι:

Θυμιάμαι τα μάτια του Εβραίου Κοέν. Τα στρόγγυλα ολάνοιχτα, βαθιά απορημένα μαύρα μάτια του. Ζητούσαν βοήθεια, ξαφνιασμένα από την τέτοια αναπηρία του. Βοήθεια - οφειλή! Αντίζωνμα στη θυσία του, στον «υπέρ της πατρίδας» ιερό αγώνα. Της κοινής πατρίδας. Του κοινού αγώνα. Της κοινής γης.

Κι εγώ, η δεκαεννιάχρονη εθελόντρια αδελφή, τον πρόσεχα αυτόν τον Κοέν, ίδια με τους άλλους στρατιώτες μας και τον κοιτούσα όλο και περισσότερο με συμπόνια, αφού με 'τα δικά του μόνο χέρια και δάχτυλα, την τροφή του και το νερό του μπορούσε να παίρνει.

Και συλλογίζομουν γι' αυτόν, πως όμοια με όλα τα ελληνόπουλα στο κάλεσμά του «Όχι», ψηλά εκεί στην Αλβανία πορεύθηκε και πως στην πατρίδα πρόσφερε για δική του σπονδή τα ακροδάχτυλά του...

Και τώρα Κοέν... φτωχέ μου Κοέν!

Μου είχες πει πως κατοικούσες στη Σαλονίκη, στο Βαρδάρη, τόνιζες και με καλούνες να σε επισκεφθώ όταν έφτανες από το Στρατιωτικό Νοσοκομείο των Σερρών, όπου είχες καταφθάσει με τα τόσα άλλα της «Ελλάδας παιδιά μας» με φριχτά χρονοπαγήματα από την Αλβανία. Με τους επιδέσμους στα δέκα σου δάχτυλα που με ιδιαίτερη φροντίδα, με αγάπη μάνας και αδελφής και με στοργή ελληνόπουλας, ένα - ένα σου τύλιζα.

Τα φρόντισα περισσότερο αυτή τη φορά, μη σου ξετυλιχθούν στο δρόμο και με παinouσες για την τόση επιδεξιότητά μου. «καλή αδελφή», μου έλεγες και ήσουν μικρό και ανήμπορο και σε νοιάζομουν πώς στο σπίτι σου θα φτάσεις και πώς με τα ανήμπορα δέκα σου δάχτυλα στη ζωή θα πορευθείς...

Και ήρθε ο ανεμοστρόβιλος να παγώσει όλη τη χώρα. Κι απόμεινε χει ψηλά, να φυλάει φρουρός ατίμητος, εσαεί ο θρύλος της λεβεντιάς. Και καταγράφηκε ανεξίτηλα πλέον, το πρωτάκουστο εξέينو:

«Οι ήρωες πολεμούν σαν Έλληνες».

Και ήρθε ο ανεμοστρόβιλος. Κι όταν κατέβηκαν μετά, κίτρινος κατακλυσμός, τα άστρα να καρφωθούν στα πέτα σας και στο δικό σου πέτο το άστρο σου το ένα, Κοέν, Κοέν, δε θα το ήθελα ποτέ να σε ιδώ με το άστρο σου το κατακίτρινο σε κείνη τη φριχτή γραμμή, σε κείνο το θλιβερό ποτάμι του τρομαγμένου πόνου με το ανελέητο, ανήκουστο τέλος του, δεν θα ήθελα ποτέ να σας δω με τα άστρα σας τα κατακίτρινα να συνωθεισθε, να βιάζεστε, να τρέχετε, να φθάσετε, Θεέ μου, πού:

Νωπή απέμεινε η κλίνη που βίαια εγκαταλείψατε. Καντή η εστία σας. Άδεια η στέγη σας και έρημη. Κανείς σας, ω! κανείς!

Ποτάμι του πόνου, τον τρόπον, της απελπισίας. Βουβοί και άφωνοι του ανελέητου δαίμονα την επαισχυντή βούληση, φτωχοί μου, ω! του πόνου συνάνθρωποι κάτω από την οργισμένη κραυγή «schnell - schnell» κι απ' τα σκληρά του υποκόπανου χτυπήματα του τρομερού Γερμανού, οδηγητή σας.

Δεν θα το ήθελα ποτέ να σε δω σε κείνο το φριχτό ποτάμι του πόνου, να βιάζεσαι να προχωρείς, μην ξαπομείνεις, φτωχέ μου, μην ξαπομείνεις να προχωρείς προς τα φριχτά αραδιασμένα ολόκληστα βαγόνια του παλαιού σιδηροδρομικού σταθμού που σας στοίβαζαν και που κατάντικον «Αναγεννήσεως 16» με έφερε να κατοικήσω του πολέμου η μπόρα.

... Κι ήρθα να σε ζητήσω στο Βαρδάρη, θυμήθηκα και τον αριθμό σου ακόμα. Και δεν ήσουν... Δεν σε είδα. Ποτέ! Ήταν γραφό.

Φτωχέ μου Κοέν... Τα μάτια σου τα μαύρα, τα βαθιά... Δεν θα το ήθελα ποτέ να δω τρομαγμένο το άστρο σου στο πέτο που κοιτούν...

Πόσο αδιάφοροι οι Ουρκανοί!!

(Αναδημοσίευση από το περιοδικό **Νομάς**, Ιούλιος 1997)

Δύο φορές θύματα

Στην Ανατολική Ευρώπη χιλιάδες θύματα του Ολοκαυτώματος ζουν σε κατάσταση απόλυτης ένδειας

Το περιοδικό «Time», στο τεύχος του της 25ης Αυγούστου 1997, παρουσιάζει την κατάσταση στην οποία βρίσκονται τα χιλιάδες θύματα του Ολοκαυτώματος τα οποία ζουν στις χώρες τις Ανατολικής Ευρώπης.

Λησμονημένοι ηλιθιωμένοι άνθρωποι δεν έχουν λάβει καμία αποζημίωση - σε αντίθεση με τους συγκαταλεγμένους τους που ζουν στη Δυτική Ευρώπη - και βρίσκονται σε κατάσταση απόλυτης ένδειας.

«Το Ολοκαύτωμα είχε δύο ειδών θύματα: εκείνους που αγανίστηκαν κι εκείνους που επέζησαν. Η δεύτερη ομάδα, θα μπορούσε να πει κανείς ότι δεν υπήρξε απαραίτητα και πιο τυχερή. Έπρεπε να ξαναβρούν αιτία κι επιθυμία για ένα νέο ξεκίνημα, να επιζησουν της επώδυνης μνήμης. Το πόσο δύσκολο είναι αυτό μπορεί κανείς να το δει στο σκατοεινόν βλέμμα του Εβραίου Νομπελίστα Ελί Βίσελ, στην αυτοκτονία - το 1987 - ενός ακόμη συγγραφέα των στρατοπέδων συγκέντρωσης, του Πρίμο Λέβι, στο πρόσωπο της γυναίκας της φωτογραφίας, της Φάιννα Βασίλεβα, της οποίας η μοναδική σχέση με τη «φήμη» συνίσταται στο ότι ζει στη Μπογκοσλάβα, 120 χιλιόμετρα νοτίως της ουκρανικής πρωτεύουσας του Κιέβου, στην πόλη που ενέπνευσε τον «Βιολιστή στη στέγη».

Ωστόσο, ενώ υπάρχει μια ομοιότητα στα τραύματα των επιζώντων του Ολοκαυτώματος, υπάρχει μια ανισότητα στη μεταχείρισή τους. Σε ό,τι αφορά στο πρακτικό επίπεδο της αποζημίωσης έχουν

δημιουργηθεί δύο τάξεις Εβραίων επιζώντων. Εκείνων των θυμάτων του ναζιστικού διωγμού και της βαναυσότητας που είχαν πρόσβαση σε περισσότερα από 50 δισ. δολάρια τα οποία, από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, διατέθηκαν από τις γερμανικές κυβερνήσεις σε αποζημιώσεις, καθώς και στην τάξη εκείνων των θυμάτων της Ανατολικής Ευρώπης στους οποίους έχουν διατεθεί 800 εκ. δολάρια, παρά το γεγονός ότι όταν καταρτίστηκαν τα προγράμματα απόδοσης αποζημιώσεων, στη δεκαετία του 1950, είχε εκτιμηθεί ότι το ένα τρίτο όλων των επιζώντων του Ολοκαυτώματος διέμεναν στην Ανατολική Ευρώπη. Ένας επιζήσας από τη Δυτική Ευρώπη του οποίου η σωματική ή διανοητική υγεία υπέστη μόνιμη ζημία από τους Ναζί έχει σήμερα δικαίωμα να λαμβάνει από τη Γερμανία σύνταξη ύψους 270 δολαρίων το μήνα. Ένας αντίστοιχος ανατολικός δεν λαμβάνει καμία γερμανική σύνταξη.

Τον τελευταίο καιρό διαπρα-

ματεύσεις από τη γερμανική κυβέρνηση και το Συμβούλιο για τις Εβραϊκές Υλίες διεκδικήσεις από τη Γερμανία, γνωστό ως Συμβούλιο Διεκδικήσεων, συνεδριάζουν στη Βόννη προκειμένου να αποκαταστήσουν αυτή την ανισορροπία. Η αδικία αυτή αμβλύνεται ακόμη περισσότερο από το γεγονός ότι η Γερμανία πληρώνει πάνω από 46 εκ. δολάρια σε συντάξεις αναπηρίας σε βετεράνους της πρώην πολεμικής της μηχανής που σήμερα ζουν στην Ανατολική Ευρώπη, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται κι ένας αριθμός υπόπτων εγκληματιών πολέμου. Ο βουλευτής της Μπουντεσταγκ κ. Winfried Nachtwei, γνωστός υποστηρικτής των θυμάτων της Ανατολικής Ευρώπης, λέει χαρακτηριστικά: «Εάν ο Χίτλερ ζούσε κι είχε χάσει ένα ποδοσφαιρικό παιχνίδι στον πόλεμο θα έπαιρνε τη σύνταξη αυτή!».

Αυτή η προσθετική προσβολή στην ήδη ντροπιαστική υποθέση πλήττει επιζώντες σε χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, στη Σλοβακία, την Τσεχία, τη Βουλγαρία, την Πολωνία και άλλες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης στις οποίες έζησαν ή επιστρέψαν μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο αριθμός τους είναι υπό αμφισβήτηση. Το Συμβούλιο Διεκδικήσεων δηλώνει ότι περίπου 12.500 Εβραίοι της Ανατολικής Ευρώπης δικαιούνται συντάξεων. Η Γερμανία, φοβούμενη το υψηλό κόστος, λέει ότι ο αριθμός των δικαιούχων θυμάτων του Ναζισμού μπορεί να φτάσει και τα 80.000 άτομα θεωρώντας ότι σ' αυτό το σύνολο περιλαμβάνονται όλα τα θύματα, Εβραίοι, τσιγγάνοι, Σλάβοι και άλλοι...».

Ο αριθμός 666 και η δοκιμασία της σοβαρότητας και της ευθύνης

Στην «Πληροφόρηση» (No 197 - Ιούνιος 1997), της Ιεράς Μητροπόλεως Δημητριάδος, δημοσιεύτηκε το παρακάτω κείμενο:

«Πολύς και πληθωρικός λόγος γίνεται τον τελευταίο καιρό για το 666 που φανερώνει τον αριθμό του Αντίχριστου. Ο κόσμος βομβαρδίζεται από πληροφορίες και

τοποθετήσεις που κινούνται σε ένα ευρύ φάσμα μεταξύ σοβαρότητας και επιτολαιότητας, με αποτέλεσμα να δημιουργείται άλλοτε μεν σύγχυση και άλλοτε πανικός. Ο σοβαρός πάντως και φερέγγυος λόγος συχνά απουσιάζει, ενώ διάφοροι αυτόκλητοι προφήτες ερμηνεύουν κάθε τι ως προερχόμενο από τον Αντίχριστο, έστω κι αν πρόκειται για τυχαία περιστατικά.

Πρόσφατο παράδειγμα υπήρξε η συζήτηση που διοργάνωσε το τοπικό τηλεοπτικό κανάλι TRT το βράδυ της 19.5.97 με θέμα τον αριθμό 666. Στη συζήτηση έλαβαν μέρος λαϊκοί θεολόγοι Λαφίσης και παλαιοσημρολόγους που επέμεναν σε τοποθετήσεις που δεν συμβιβάζονται ούτε με το ήθος της Εκκλησίας, ούτε με τη σοβαρότητα που επιβάλλεται να χαρακτηρίζει τους ανθρώπους της Εκκλη-

Ο Έλληνας του Ισραήλ...

Ο κ. Χάρης Μανφράτης (Απογειωμένη, 29 Ιουνίου 1997) παρουσιάζει τον ελληνικής καταγωγής Ισραηλινό τραγουδιστή Γιούντα Πόλικεο:

“Θα μου επιτρέψετε σήμερα μια μικρή και διαχρική επάνοδο στο Ισραήλ, για να αναζητήσω την ευγενική μορφή του αγαπημένου καλλιτέχνη της ζωας, του Γιούντα Πόλικεο, τον οποίο χάσαμε όσο μπορούσα, στο τέλος μιας ιδιαίτερα κορυφαίας μέρας, σε αγροτικό αμφιθέατρο έξω από κάποιο κιμπούτς, όπου έδινε τη συναυλία του.

Ο Γιούντα Πόλικεο, κάτι σαν τον Τζο Κόκερ και στην όψη και στη φωνή, είναι βαθύτατα Ισραηλινός και, ταυτόχρονα, βαθύτατα Έλληνας, που με τον τρόπο του προσφέρει πολλά στον πολιτισμό των δύο χωρών και στην αμοιβαία κατανόησή τους, πέρα από τα ζητήματα που θέτει η διεθνής διπλωματία.

Συνηθισμένος τόπος των συναυλιών του είναι το αγχάιο θέατρο της Καισάρειας, αλλά και εκεί, στις παρυφές του σύγχρονου εβραϊκού πολιτισμού, στα κιμπούτς, ο Γιούντα έχει τη δυνατότητα, μέσα από τη ροκ μουσική του ψυχή, να προσφέρει αυτό το βάθος των φωνών του αιματός του: της ελληνικής και της εβραϊκής.

Οι απελεύστεροι από τους οικοδεσπότες μας προσπαθούσαν να μας ανεβάσουν το ενδιαφέρον λέγοντάς μας ότι ο Γιούντα τραγουδάει τα τραγούδια «αυτών» των Ελλήνων τραγουδιστών. Όταν εμείς τον ακούσαμε, δεν αντιληφθήκαμε την ύπαρξη κανενός από τους τραγουδιστές αυτούς κάτω από τη φωνή

του Γιούντα, αλλά τη φωνή του ίδιου, που αναζητούσε στηρήματα για να βγάλει την ψυχή του.

Η ψυχή του Γιούντα ξεκινάει από την Ελλάδα. Γεννήθηκε, βέβαια, στο Ισραήλ από Έλληνες - η μητέρα του από τα Τρίκαλα και ο πατέρας του από τη Θεσσαλονίκη - αλλά ξέρει όλα τα ελληνικά τραγούδια, παλιά και νέα, που όταν τα απαγγέλλει, ως στίχο, τότε καταλαβαίνεις πόσο τα κατανοεί ως νόημα.

Οι γονείς του Γιούντα είναι από τους επιζήσαντες του Ολοκαυτώματος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ο τραγουδιστής, με τη βοήθεια ενός Πολωνοεβραίου φίλου του, συνθέτη, στιχουργού, σκηνοθέτη, σεναριογράφου - λυπούμαστε που ξεχνούμε το όνομά του - έφτιαξαν μαζί μια κινηματογραφική ταινία, για την ενίσχυση του ιστορικού στηρίγματος των Ισραηλινών της δεύτερης πλέον γενιάς, δείχνοντας έτσι και μια άλλη πλευρά της ευαισθησίας τους.

Η γνωριμία μας με τον Γιούντα αποτέλεσε μια ανάσα άλλης μορφής σ' εκείνο το ταξίδι μας, έστω κι αν έγινε στο τέλος μιας κοπιαστικής μέρας. Ήταν, όμως, τόσο δυνατή εμπειρία, με το άκουσμα τόσων ελληνικών και εβραϊκών τραγουδιών, με τη θέα τόσων νεαρών να χορεύουν και να τραγουδούν ελληνικά, που πέτυχε να καταστεί η σφραγίδα αυτού μας του ταξιδιού. Ενός ταξιδιού σε μια χώρα που, παράλληλα με τη ζωή της, αγωνίζεται να διασφαλίσει και την ποιότητα αυτής της ζωής, καθώς τα νιάτα της είναι υποχρεωμένα να ζουν με ένα όπλο κρεμασμένο στον ώμο. Κάποιος πρέπει να καλέσει τον Γιούντα στην Ελλάδα σύντομα”.

σίας. Οι συνομιλητές επέμεναν σε κορώνες ρατσισμού σε βάρος των εβραίων, έλεγαν πράγματα φοβερά, αλλά χωρίς τεκμηρίωση, με αποτέλεσμα να ενσπείρουν την ανησυχία. Στη συζήτηση παρεμβλήθη από «παράθυρο» και ο ιεροκήρυξ της Ι. Μητροπόλεως μας αρχιμ. Δανιήλ Πουρτσουκλής, ο οποίος με ευθύτητα, θάρρος και παρησιάνηρηθη να συμπλεύσει με όσα ανευθύνως ελέγοντο, περιορισθείς να είπει ότι σχετικώς με το 666 γράφει η Καινή Διαθήκη. Υπεστήριξε δηλ. την αλήθεια και απέφυγε κάθε ανθαιρητή αναφορά σε πρόσωπα ή ομάδες προσώπων, στα οποία φορτώνονται συστηματικά οι ευθύνες για όσα κακά συμβαίνουν στον κόσμο. Στην ίδια συχνότητα κινήθηκε και ο Πρωτοσύγγελλος της Ι. Μητροπόλεως μας αρχιμ. Θεόκλη. Κουμαριανός, που παρενέβη τηλεφωνικώς εις ενίσχυσιν των απόψεων του π. Δανιήλ. Η Εκκλησία δεν πρέπει να παρασύρεται από ανευθύνες πρωτοβουλίες διαφόρων ανθρώπων, που αρέσκονται να κινδυνολογούν και να διασπείρουν ειδήσεις και πληροφορίες που δεν έχουν τεκμηρίωση και δεν διαθέτουν πειθώ. Και θα πρέπει να ομολογηθεί ότι χρειάζεται αταλάντευτη πίστη για να υψώσει κανείς διαφορετική φωνή και να έλθει σε αντίθεση με το ρεύμα του συρμού, όπως ατυχώς έχει συμβή με το 666, το οποίον πολλοί αρέσκονται να ανακαλύπτουν και εκεί που δεν υπάρχει. Διότι αν αρχίσει κανείς να μην αρκείται να βλέπει και να προβληματίζεται με τον αριθμό 666, όταν τον συναντήσει έτσι ολόκληρο και αυτούσιο, αλλά προβαίνει σε συνδυασμούς αριθμών, προσθέσεων, αφαιρέσεις, πολλαπλασιασμούς και διαιρέσεις αριθμών και ψηφίων, ώστε «καλά και σώνει» να «βγάλει» το 666, τότε ευρισκόμεθα εμπρός σε ομαδική παράκρουση, επικίνδυνη και ζημιογόνο επειδή υπονομεύει την εμπιστοσύνη προς την Εκκλησία και τρέφει την ανευθυνότητα και αφελότητα του μεσαίωνα. Η Ι. Μητρόπολή μας έχει κατ' επανάληψιν ασχοληθεί με το θέμα αλλά από θέση υπεύθυνη. Οι χριστιανοί μας οφείλουν να ακούσουν τους γνήσιους πατέρες των και μόνον αυτούς και να αποφεύγουν να παρασύρονται από διαδόσεις των τριόδων, που αφαιρούν την ειρήνη και προκαλούν στις ψυχές αγωνίες και πανικούς».

Γράμματα

Η διδασκαλία της Εβραϊκής Γλώσσας στην Ανώτατη Εκπαίδευση

Ο κ. Χρηστος Σ. Γαρνάβος - Αθήνα (Μ.Α. εισαγωγής της Παλαιάς Διαθήκης Τμήματος Θεολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών - Μεταπτυχιακός Φοιτητής Εκκλησιαστικού Δικαίου Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών - Ασκ. Δικηγόρος Ν.Σ.Κ.) μας γράφει τα παρακάτω:

Αθήνα 23.6.1997

«Διαβάζοντας το άρθρο του π. Γεωργίου Μεταλληνού με θέμα την εισαγωγή της εβραϊκής γλώσσας στην ελληνική Ανώτατη Εκπαίδευση, που δημοσιεύθηκε στο τεύχος των Χρονικών Μαΐου - Ιουνίου 1997 (σελ. 4-12) θα ήθελα με αυτή την ευκαιρία να αναφερθώ σε μια πραγματικότητα, που διατηρείται επί μία δεκαετία και η οποία δε φαίνεται πιθανό να αναστραφεί. Αναφέρομαι στη μη διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας στο Τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Το μάθημα αυτό διδασκόταν ανελλιπώς και με ιδιαίτερο ζήλο από τον καθηγητή κ. Νικόλαο Παπαδό-

πουλο και ήταν υποχρεωτικό μάθημα του Α' Εξαμήνου και διδασκόταν 6 ώρες την εβδομάδα. Από την περίοδο 1987-88 άρχισε μία πολεμική κατά τον μαθηματοζ, που εκφραζόταν από όλες τις φοιτητικές παρατάξεις, οι οποίες επανειλημμένως είχαν προβεί σε κατάληψη της Σχολής η και του Κεντρικού Αμφιθεατρου εμποδίζοντας το διδάσκει να διδάξει εβραϊκά, ενώ δεν έλειψαν και οι προσωπικές επιθέσεις κατά τον καθηγητόν, που έφθασαν μέχρι την απόπειρα ξυλοδαρμού του, φυσικά πίσω από τις φοιτητικές παρατάξεις βρίσκονταν κι αρκετοί καθηγητές του Τμήματος, που δεν επιθυμούσαν τη διδασκαλία των εβραϊκών είτε λόγω του αντισημιτισμού τους είτε λόγω προσωπικής έχθρας προς τον καθηγητή κ. Παπαδόπουλο. Το αποτέλεσμα όλων αυτών των κινητοποιήσεων ήταν η απόφαση του Τμήματος, που ελήφθη το 1989 κι επανελήφθη κι αργότερα να μη διδάσκεται η εβραϊκή στο Τμήμα Θεολογίας ως υποχρεωτικό

μάθημα. Δεδομένου ότι η εβραϊκή διδάσκεται στο άλλο τμήμα της Σχολής, το Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας (πρώην ποιμαντικό) από τον καθηγητή κ. Ηλία Οικονομόν και τη βοήθο Ελενη Χριστινάκη (ιδιάκτορα Θεολογίας) ως υποχρεωτικό μάθημα, αλλά και ότι μετά το 1992 δεν μπορούν να διδάξουν οι καθηγητές του ενός τμήματος μαθήματα στο άλλο τμήμα, δημιουργείται μια ανισορροπία ως προς τη μόρφωση των πτυχιούχων των δύο τμημάτων, αλλά και πολλά ερωτηματικά ως προς τη σκοπιμότητα της διδασκαλίας των εβραϊκών στο ένα τμήμα και της μη διδασκαλίας στο άλλο.

Με αυτή μου την επιστολή θα ήθελα απλά να σας ενημερώσω για την ύπαρξη αυτή πραγματικότητας, που υπάρχει στο Τμήμα Θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, η οποία καθιστά τελείως αντικανόνους τους πτυχιούχους και τους φοιτητές της Θεολογίας στο να διαβάσουν απλά το μαθηματικό κείμενο».

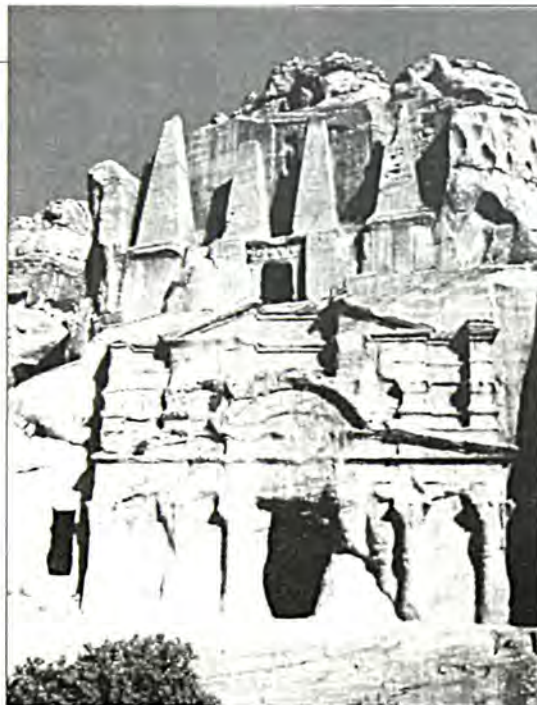
Ο «τάφος με τους οβελίσκους» που χρονολογείται στον 1ο αιώνα μετά Χριστό. Είναι σκαλισμένος ολόκληρος μέσα στον Βράχο στην αρχή του φαράγγιου Σιζ στην Πέτρα της Ιορδανίας.

Οι σημιτικοί λαοί

Οι Εβραίοι, Ισραηλίτες ή Ιουδαίοι - ανάλογα με το όνομα που χρησιμοποιείται γι' αυτόν το λαό - διατήρησαν αναλλοίωτο στη μνήμη τους το ζείμενο του θρησκευτικού και πολιτικού συγχρόνως μηνύματος που έλαβε ο Αβραάμ από τον Θεό, περί το 1900 π.Χ.: «Θα σου δώσω, για σένα και τους απογόνους σου, τη γη της αποδημίας σου, όλη τη γη της Χαναάν για αιώνια κατοχή». Ο Αβραάμ υπάκουσε στον Θεό. Ανήκε στη φυλή των Εβραίων που ζούσε στην Ουρ, στη χώρα των Σουμερίων. Αυτός και η φυλή του ξαναπήραν λοιπόν τον δρόμο των νομάδων και κατευθύνθηκαν στη Χαναάν. Ήταν μια απόσταση δύο ως τριών χιλιάδων χιλιομέτρων. Έφτασαν στη Γη της Επαγγελίας και εγκαταστάθηκαν εκεί. Σήμερα επικρατεί η γνώμη ότι η βιβλική αφήγηση ανταποκρίνεται στα ιστορικά δεδομένα. Αυτό το είδος του νομαδισμού ήταν συνηθισμένο εκείνη την εποχή.

Έτσι, με τον Αβραάμ γεννήθηκε μια νέα θρησκεία. Αλλά, περισσότερο από θρησκεία, ήταν μια εθνική και μυστικιστική στάση απέναντι στα μεγάλα προβλήματα της ζωής: το θείο, την πολιτική, την οικονομία. Ο Αβραάμ, εκλεκτός του Θεού, ίδρυσε, με τον λαό του, ένα «σημιτικό» εθνικιστικό και συνάμα πνευματικό, που πήγαζε από το ιστορικό πεπρωμένο των Εβραίων. Προφανώς, αυτό το γεγονός στο οποίο πρωταγωνίασε ο Αβραάμ δεν κίνησε καν την προσοχή των ανθρώπων στην εποχή του. Μια επιπλέον νομαδική φυλή μετανάστευσε, αυτό ήταν όλο! Ωστόσο ένα έθνος άρχισε να ριζώνει στη χώρα της Χαναάν. Μια πνευματική δύναμη βλάσταινε, και εκκολάφθηκε ένας μονοθεϊσμός, που σήμερα η μισή σχεδόν ανθρωπότητα - Εβραίοι, Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι - αποδίδει την πατρότητά του στον Αβραάμ. Αυτό είναι το μάθημα της Ιστορίας, και κατ' αρχήν της ιστορίας του εβραϊκού λαού. Ιστορία έντονη, σημαδεμένη από τη φωνή των προφητών, καθώς και από τις σημορίες και τις χαρές που είναι η μοίρα όλων των λαών: λιμός στη Χαναάν· ταπεινωτική δουλειά στην Αίγυπτο, χωρίς αμφιβολία στην εποχή των Υξώς, από τον 7ο αιώνα π.Χ.: ελιτοκρατία στην Παλαιστίνη μέσω Σινά, το 1260 περίπου, επί βασιλείας του Ραμσή Β', που ήταν το προανάγκρουσμα της κατακτησεως και του εοικισμού της Χαναάν.

Στις αρχές της πρώτης χιλιετίας π.Χ., εγκαθιδρύ-

θηκε η μοναρχία. Ο βασιλιάς ασκούσε την εξουσία του σε όλη την Παλαιστίνη: από την έρημο του Νεγκέβ, στον Νότο, ως τους πρόποδες του Όρους Ερμών (2814 μ.) στον Βορρά, σε απόσταση πενήντα περίπου χιλιομέτρων από τη Μεσόγειο. Το βουνό δεσπόζει στον Λίβανο, στη Συρία και στο Ισραήλ. Στην Ιερουσαλήμ, μικρή πόλη που ιδρύθηκε την τρίτη χιλιετία, αλλά έγινε πρωτεύουσα, ο βασιλιάς Σολομών (972 - 930 π.Χ.) έχτισε τον Ναό. Το βασίλειο του Ισραήλ είχε εδραιωθεί.

Κατά την ιουδαϊκή παράδοση, οι Άραβες είναι απόγονοι του Αβραάμ από τον γιο του Ισμαήλ. Ήταν οι Ισμαηλίτες, που στην Παλαιά Διαθήκη είναι γνωστοί ως λαός της ερήμου. Ο Χριστιανισμός κληρονόμησε την ιουδαϊκή παράδοση. Το Κοράνι αποδίδει εξέχουσα θέση στον Ισμαήλ. Τον εμφανίζει δίπλα στον πατέρα του Αβραάμ, να τον βοηθά να γτίσει τον ναό της Καάμπα στη Μέκκα. Για το Ισλάμ, πράγματι, ο Αβραάμ υπήρξε ο πρώτος «Μουσουλμάνος», δηλαδή «αυτός που υπακούει - αυτή είναι η σημασία της λέξεως Μουσουλμάνος - στο θέλημα του Θεού». Και η Καάμπα είναι ο ναός της αληθινής θρησκείας.

Η ιδέα της «συγγένειας» Ιουδαίων και Αράβων, που οι Άραβες την αποδέχονται, αναφέρεται από τον Μωάμεθ στο Ιερό Βιβλίο του Ισλάμ, εμφανίζεται στην ιουδαϊκή φιλολογία της εποχής του Δεύτερου Ναού (6ος αιώνας π.Χ.) και επικρατεί σε όλη τη μακρά περίοδο της κοινής ζωής των δύο λαών.

Αλλά τίποτε δεν μας επιτρέπει να αποδώσουμε ιστορική αξία σ' αυτή την πίστη που εμφανίζει τους Άραβες ως απογόνους του Αβραάμ.

[Απόσπασμα από μελέτη του Marc Berge που δημοσιεύτηκε στην *Ιστορία*, Ιούνιος 1990]

Εκδόσεις

ΜΠΕΤΤΥΣ ΣΑΪΑΣ
- ΜΑΓΡΙΖΟΥ:

Ο Νέστορας που Τόρη τον φώναζε αυτή

(Εκδόσεις Καστανιώτη)

Μετά την επιτυχία του πρώτου της βιβλίου με τίτλο «Στην Πολυξένη», το οποίο είναι στην τέταρτη του έκδοση πρόκειται για τη δεύτερη συγγραφική εμφάνιση της Μπ. Σαΐας - Μαγρίζου.

Το μυθιστόρημά της αποτελεί μια γυναικεία θεώρηση για ένα θέμα μέχρι τώρα γραμμένο από άνδρες. Αποτελεί ένα λιθαράκι στον αγώνα κατά του κοινωνικού ρατσισμού και των ατομικών ελευθεριών, μιας και το βιβλίο συμπίπτει να εκδίδεται μέσα στο 1997, έτος αφιερωμένο κατά του ρατσισμού.

Πρόκειται για μια τρυφερή ιστορία, την ιστορία του Νέστορα, ενός όμορφου και καλοφτιαγμένου νεαρού, με αυξημένη αισθητική και με πλούσιο ψυχικό κόσμο που ζει την ιδιαιτερότητά του χωρίς ποτέ να γίνει κραυγαλέος, χυδαίος, προκλητικός, παλεύοντας όμως σε άριστο αγώνα κατ' αρχήν με τον εαυτό του και κατά δεύτερον με τους τρίτους, αγώνα που παλεύει ως το τέλος της ζωής του.

Σ' αυτό τον αγώνα δίπλα του στέκει βράχος η γλυιά και καλόκαρδη κυρά - Μαγδαληνή η γιαγιά του, η αγράμματη γυναίκα που ξέρει όμως πιο πολλά από τα γραμματα όλου του κόσμου. Ξέρει πως μόνο με την αγάπη της θα στηρίξει τον Νέστορά της που Τόρη τον φώναζε αυτή.

Μ' αυτό τον αγώνα του ήρωά της καταπιάνεται και η συγγραφέας για να τον κατανοήσει, να τον νιώσει, να τον συμμεριστεί και τέλος να τον συμπονέσει και να τον συγκατατεθεί.

***

ΑΡΗ ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ:

Εβραϊκοί κοινοτικοί θεσμοί στη Θεσσαλονίκη της Τουρκοκρατίας

(Εκδόσεις Megatype,
Θεσσαλονίκη).

Με πλούσια βιβλιογραφία ο συγγραφέας περιγράφει τον τρόπο ζωής και οργάνωσης της Εβραϊκής Κοινότητας στη Θεσσαλονίκη κυρίως μετά την υποχρεωτική εξορία τους από την Ισπανία, το έτος 1492. Αναφέρει όμως ότι και πριν από το γεγονός αυτό, οι Εβραίοι ζούσαν στη Θεσσαλονίκη και γενικά ήταν συγκεντρωμένοι γύρω από τις Συναγωγές. Αναφέρονται ιστορικά ονόματα και γεγονότα ως και το

2ο π.Χ. αιώνα, όπως φανερώνει το Εβραϊκό νεκροταφείο με τους 300 χιλιάδες τάφους. Γενικά είναι ένα χρήσιμο βιβλίο ιδιαίτερα για τους μελετητές της ιστορικής και κοινωνικής εξέλιξης της Θεσσαλονίκης.

***

ΕΛΙ ΧΑΣΣΙΔ:

Θεσσαλονίκη μου

Κυκλοφόρησε στο Ισραήλ, στα εβραϊκά, το βιβλίο «Θεσσαλονίκη μου», το οποίο αποτελεί αυτοβιογραφία του ομοθησζον Ελί Χασσιδ. Το βιβλίο είχε κυκλοφορήσει το 1946 στα ελληνικά και περιγράφει τα πρωτόλεμα χρόνια καθώς και την περίοδο της Γερμανικής Κατοχής στη Συμπρωτεύουσα.

***

ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΒΟΛΟΥ:

Συνοπτική ιστορία της Κοινότητας και Η εξέγερση στο γκέτο της Βαρσοβίας και στο Μπρεκνένου:

Η Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου είχε την πρωτοβουλία να εκδώσει σε τευχίδια: α) Ιστορική αναδρομή στην ιστορία της στα ελληνικά και τα αγγλικά. (Υπενθυμίζεται ότι

πλήρη και κατατοπιστική μελέτη για το ίδιο θέμα έχει εκδώσει ο προέδρος της Κοινότητας κ. Ραφαήλ Α. Φριζής) και β) Αφιέρωμα για την εξέγερση των Εβραίων στο γκέτο της Βαρσοβίας και στο στρατόπεδο Μπιρκενάου. Οι εξεγερσεις αυτές αποτελούν αξιοθαύμαστες πράξεις αντίστασης των Εβραίων κατά των Ναζιερικών κι αποδεικνύουν το πάθος των συμμετασχόντων για την Ελευθερία.

***

Λάβαμε επίσης:

■ Άννα Κελεσιδου, 'Αδης - Διονύσος (Αθήνα, 1994). Ποίηση.

■ Ειρήνη Γαλιανού, Το χαίρε τον Απρίλη (εκδόσεις «Δωδώνη», 1994). Α' Βραβείο Εθνικής Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών.

■ Σαβίβα Θ. Γαβριηλίδου, Βήματα στο ημίφως. (Θεσσαλονίκη, 1997). Ποίηση.

■ Οντέι Βαρον - Βασαλ, Ιστοριογραφία της γενοκτονίας των Εβραίων ('42 - '45). Ανατύπωση από την επιθεώρηση «Συνέχοντα Θέματα» Ιαν. - Μαρτ. '97.

■ Θεοφάνης Ου. Πατισσάρη, Τα πρόσωπα της Κομοτηνής (Αλεξάνδρουπολη Σάλη, 1997).

Ποιος ενδιαφέρεται για το θρήσκευμα του άλλου;

Συνέντευξη από τη σελ. 2

ποιημένο χαράτσι: Αν υπάσχει η πίστη, τι χρειάζεται η δήλωση; κι αν δεν υπάσχει σε τι ωφελεί.

Βεβαίως στον τόπο μας δεν γίνονται διωγμοί των θρησκευτικών μειονοτήτων. Γίνονται όμως διακρίσεις. Και κανείς δεν μπορεί να αποκλείσει την ευμενέστερη μεταχείριση των οπαδών ορισμένου θρησκείματος από ό,τι ενός άλλου - κατά κανόνα εκείνου που συγκροτεί την πλειονότητα (την «επικρατούσα» θρησκεία). Εύλογη μάλιστα είναι η υπόνοια ότι η επιμονή στην αναγραφή του θρησκείματος στις ταυτότητες ακριβώς αυτό το σκοπό υπηρετεί, τη δυνατότητα προτιμήσεων ανάλογα με το θρήσκευμα. Κι έπειτα το παρόν δεν αποτελεί πάντα εγγύηση για το μέλλον: πόσοι Εβραίοι στη Γερμανία του 1930 πρόβλεπαν ότι λίγα χρόνια μετά θα γίνονταν σπάζτη (ή σιαιούνι) στα στρατόπεδα συγκέντρωσης;

Ο ιδιωτικός χώρος της προσωπικότητας

Η θρησκευτική πεποίθηση - ως πίστη, ως αναζήτηση, ως άρνηση - είναι το πιο ενδόμυχο στοιχείο της ανθρώπινης προσωπικότητας. Η όποια σχέση με το Θεό - όπως ο καθένας τον διαμορφώνει - βρίσκεται στον εσωτερικότερο πυρήνα του ιδιωτικού βίου. Η σχέση αυτή είναι από τη φύση της «μυστική» όχι μόνο με την έννοια του μυστικισμού, που μοιραία συνοδεύει κάθε έξαρση του ανθρώπου, αλλά και με την έννοια του δικαιώματος που έχει κάθε άνθρωπος να κρατάει τη σχέση αυτή μυστική, μακριά από όποιο αδιάκριτο βλέμμα - της αγοράς ή της αστυνομίας. Και αυτό το δικαίωμα της περιφρούρησης του ιδιωτικού βίου ως ιδιωτικού, κατοχυρώνεται από το Σύνταγμα (κι από όλα τα διεθνή κείμενα που μιλούν για προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων).

Η επιγραφή και το βίωμα

Το θρησκευτικό βίωμα δεν είναι μονοσήμαντη ταμπέλα, ώστε να απαντιέται με μια λέξη. Τι θα έπρεπε να αναγράφουν ως θρή-

σκευμα όσοι - και είναι πολλοί - εκμυστηρεύονται ότι μπορεί να μην πιστεύουν τα δόγματα και τα θαύματα, αλλά θαυμάζουν και (προσπαθούν να) ακολουθούν την ηθική διδασκαλία του Χριστιανισμού; 'Η εκείνοι που πιστεύουν μεν αλλά αποδοκιμάζουν τη στάση και τις πράξεις της Εκκλησίας; Τελικά, μόνο το βάπτισμα και το ληξιαρχείο έχουν σημασία ή η παρούσα συνείδηση του ανθρώπου με τις παραλλαγές της και τις διακυμάνσεις της;

Οι υποστηρικτές της αναγραφής του θρησκείματος στις ταυτότητες δέχονται να συμπτυχθούν σε μια δεύτερη γραμμή άμυνας: έστω, ας είναι προαιρετική η αναγραφή του. Οι στόχοι του ελιγμού είναι ευδιάκριτοι: η προαιρετική αναγραφή του θρησκείματος θα έχει συνέπεια ότι θα σπεύσουν να δηλώσουν «χριστιανοί ορθόδοξοι» όσοι πραγματικά είναι γιατί πιστεύουν και όσοι αδιάφοροι θα προτιμήσουν να αποφύγουν τους όποιους μπελάδες; κι όσοι δεν δηλώσουν τίποτα θα είναι αυτομάτως ύποπτοι ως ετερόθρησκοι, ετερόδοξοι ή άθρησκοι. Μόνον που ο ελιγμός δεν κατορθώνει να κρύψει κάποιαν υποκρισία και κάποιον εκβιασμό.

Αναρωτιέται κανείς γιατί η Εκκλησία ή κάποιος εκπρόσωπός της δίνουν τόση σημασία στο αν οι ταυτότητες θα αναγράφουν ή δεν θα αναγράφουν το θρήσκευμα του κατόχου τους. Τι προσθέτει στον πιστό αυτή η αναγραφή της ταυτότητας; Και τι προσδίδει στην Εκκλησία η ύπαρξη μερικών εκατομμυρίων ταυτοτήτων που τυπικά αναγράφουν κάποιο θρήσκευμα επαναλαμβάνοντας μια εξίσου τυπική ληξιαρχική πράξη; Λες και η Εκκλησία, εγκαταλείποντας την ελπίδα μιας ουσιαστικής κατάκτησης της ψυχής των ανθρώπων, αρκείται να στήνει καραούλι σε κάποιες στιγμές της ζωής τους, σαν το γάμο, σαν την κηδεία, σαν την έκδοση της ταυτότητας για την ικανοποίηση ότι θα αναγκασθούν να προσποιηθούν ή να δηλώσουν ότι είναι μέλη της. Κι έπειτα;

Και καλά η Εκκλησία που σαν πολυάνθρωπος οργανισμός φυσικό είναι να δυσκολεύεται να απομακρυνθεί από κάποιες παγιωμένες θέσεις. Κάποιοι ιεράρχες που φιλοδοξούν να την οδηγήσουν στους δρόμους του μέλλοντος γιατί θεωρούν ασφαλέστερη την «πεπατημένη»;

[Ο κ. Γ. Κουμάντος είναι καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Από την «Καθημερινή», 22 Ιουνίου 1997]

ENGLISH SUMMARY

OF THE CONTENTS OF ISSUE No 151 VOL. 20

September - October 1997

- ✓ Prof. G. Koumandos, in his article "Who is interested in the other person's religion?", discusses the reason which render *the registration of religion in the Greek identification cards* unnecessary.
- ✓ The Central Board of Jewish Communities in Greece continues its efforts to find information on the *Jewish Communities of Greece - especially of Macedonia* - which were destroyed during the Holocaust. Unfortunately, as one may read in the article, "The Jewish Communities of Northern Greece", there is no data recorded at any of the Townhall Archives of the cities in this area.
- ✓ Prof. A. Christofilopoulos, who studied in *Germany and Austria* during the pre-war years, around 1938, describes the antisemitic feelings of the locals at that time.
- ✓ A series of articles examines *the antisemitic tendencies of the Wagner family*, as well as the personal relationship of Hitler with certain members of this family.
- ✓ In his article entitled "The train of death" historian P. Kapouranis refers to *the three last trains which reached Bergen-Belsen* a month before the end of World War II, carrying the so-called "Austauschjuden", Jews for exchange. Among the 2,500 people of the third train load, there were 62 Greek Jews from Thessaloniki.
- ✓ The author D. Tsinikopoulos analyses the *138th Psalm of David*, which he considers to be one of the best texts of the international literature.
- ✓ *The agony of the Greek Jews during the German Occupation* and the struggle of the Resistance Organisation EAM-ELAS to save them, is presented by one of the front-liners, attorney S. Avdulos.
- ✓ A short story by Mrs E. Makridou entitled "The Star of Kohen", talks about the *contribution of the Greek Jews during the Greco-Italian War (1940)*.
- ✓ The conditions of abject poverty in which thousands of *Holocaust survivors living in Eastern Europe* find themselves, is described in an article first published by TIME magazine on August 25, 1997.
- ✓ Syrians, Phinicians, Jews and Arabs are all *Semitic peoples* with common linguistic and cultural origins, as Marc Berge writes in his article.
- ✓ This issue concludes with the re-publication of various issues from the Greek Press, reader's letters and book reviews.

(Translation: Z. Battinou)

